

ÉRTEKEZÉSEK

A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Első kötet. (1867—1870.) I—XII. 3 frt. 20 kr. — **Második kötet.** (1871—1872.) I—X. 1 frt. 80 kr. — **Harmadik kötet.** (1873—1874.) I—X. 2 frt. — **Negyedik kötet.** (1874—1875.) I—VI. 3 frt. 20 kr. — **Ötödik kötet.** (1875—1876.) I—V. 3 frt. 55 kr. — **Hatodik kötet.** (1876—1877.) I—X. 3 frt. 05 kr. — **Hetedik kötet.** (1877—1878.) I—X. 3 frt. — **Nyolczadik kötet.** (1878—1880.) I—X. 3 frt.

Kilenczedik kötet. I. A tervezett négyes szövetség Ausztria-, Orosz-, Francia- s Spanyolország közt. 1787—1790. *Wertheimer Eddétől.* 50 kr. — II. A Limes Dacicus első része. *Torma Károlytól.* 90 kr. — III. Jelentés a gyulafehérvári káptalan levéltárában tett kutatásokról. *Szilágyi Sándortól.* 10 kr. — IV. A kalendáriumokról. *Jakab Elektől.* 40 kr. — V. Az aquincumi amphitheatrum északi fele. *Torma Károlytól.* 1 frt. — VI. A zámi és ohati apát-ságok. *Balássy Ferencztől.* 30 kr. — VII. Nápolyi Péter. Egy diploma a XVII. század elejéről. *Szilágyi Sándortól.* 10 kr. — VIII. A Renaissance kezdete és fejlődése, különös tekintettel hazánk műépítészeti emlékeire. *Myskovszky Victortól.* 40 kr. — IX. Marsigli élete és munkái. *Beliczay Jónástól.* 60 kr. — X. Az európai vasuti ügy fejleményei és eredményei a magyar magánjog szempontjából. *Wenzel Gusztávtól.* 50 kr. — XI. A paraszt vármegye. *Gyárfás Istvántól.* 30 kr. — XII. Adatok a helynevek történetéhez. *Majláth Bélától.* 20 kr.

Tizedik kötet. I. Bethlen Gábor és a svéd diplomácia. *Szilágyi Sándortól.* 20 kr. — II. Az 1809-ki pozsonyi országgyűlés történetéhez. *Zsilinszky Mihálytól.* 30 kr. — III. Forgách Ádám és Báthory Sóna ékszereinek történetéből. *Majláth Bélától.* 20 kr. — IV. A Fuggerek jelentősége Magyarország történetében. *Wenzel Gusztávtól.* 40 kr. — V. A Jászkúnok nyelve és nemzetisége. *Gyárfás Istvántól.* 50 kr. — VI. Mythologiai elemek a székely népköltészet- és népeletben. *Kozma Ferencztől.* 30 kr. — VII. A Hajdúk kibékítési kísérlete Ináncshon 1807-ben. *Majláth Bélától.* 20 kr. — VIII. A Petrarca Codex Kún nyelve. *Gyárfás Istvántól.* 60 kr. — IX. I. Rákóczy György első összeköttetése a svédekkel. *Szilágyi Sándortól.* 10 kr. — X. Franciaország magatartása II. József császárnak II. Frigyes porosz királyllyal történt találkozásaival szemben. *Wertheimer Eddétől.* 20 kr.

Tizenegyedik kötet. I. Masolino olasz képművei. *Irtó Vaisz Ignác.* 10 kr. — II. Az 1681-ki soproni országgyűlés történetéhez. *Zsilinszky Mihálytól.* 50 kr. — III. A magyar alkotmány felfüggesztése 1673-ban. *Dr. Károlyi Árpádtól.* 40 kr. — IV. Az 1883-ki táborozás történetéhez. *Thaly Kálmántól.* 30 kr. — V. Kritikai tanulmányok a Frangepán család történetéhez.

A

KARLOVICZI BÉKE
TÖRTÉNETE.

1699.

**

ACSÁDY IGNÁCZ

LEV. TÁRTÓL.

(Felolvasta a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1890. február 6-iki ülésén.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIÁ.

1890.

MAGY. AKADEMIÁ
KÖNYVTÁRA

Budapest. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

1699. január 26-án, verőfényes téli napon nagy sokaság nyüzsgött-mozgott egy hatalmas faház körül, mely a Duna közepében a mai Karlovcztól valami egy órányira csak néhány faharaktól és sátoztól környezve állt a pusztai vidéken. Zajos, mozgalmos élet hullámzott körülötte. Császári és török katonák, vértések, német gyalogok, janicsárok álltak teljes díszben sorfalat, tiszték, futárok, parasztok, férfiak, nők festői viseletben tolongtak ide-oda s szorongva lesték, mi történik oda benn a nagy faépületben, hol Európa legkülönbözőbb nemzeteinek diplomatái tanácskoztak. Egyszerre déltájban kitérültek a nagy faház ajtai és ablakai, hogy világszerte híre menjen az emlékezetes eseménynek, mely oda bent lejátszódott, és megtudja mindenki, hogy a béke megkötött. Ez a béke, a karlovczi béke oly háborúnak vetett véget, mely tizenhat esztendőn át a magas észak zord országaitól le a középtenger déli tájáig dúlta-pusztította, vérbe, inségbe döntötte földrésziünk északkeleti felét. A római császár és a magyar király, a középtenger ura Velence, a hanyatló, de Európa északán még mindig első rendű nagyhatalom Lengyelország, a fiatal és csodásan fejlődő Oroszország tusakodtak életre-halálra a szultánnal, a három világrész segélyforrásaiból táplálkozó roppant török birodalommal. Inmár a tizenhat év óta hadakozó annyi sok állam és nemzet lerakta a fegyvert, aláírta a békeszerződést, s a tanácsház körül ücsörgő nép, katona és paraszt örvendő fogadta a jó hírt, melyet csakhamar Belgrád és Pétervárad várfaláról ágyúszó tudatott a távolabbi vidékekkel, indulni kész futárok gyors lovaikon pedig az érdekelt udvarokkal. A XVII. század egyik legnevezetesebb, egész világra kiható eseménye játszódott le ekkor a távoli Szerémség egy elha-

gyatott pontján. Az új békeszerződés Európa északi, keleti és déli vidékein gyökerestül felforgatta a hatalmi viszonyokat, megváltoztatta a régi birtokállományt, több ezer mértföldnyi területet metszett le Törökország óriás testéről s ezzel végrehajtotta a roppant birodalom első fölosztását, még pedig olyan méretekben, mint azóta még sohasem történt. Törökország visszaszorítottatott a Balkánra s noha itt-ott még azon innen is maradtak birtokai, a mohammedánság megszűnt nemzetközi veszedelem lenni, elvesztette európai túlsúlyát, egykori szörnyű félelmetességét. Egész világ figyelemmel leste tehát a szerémi Dunapart mentén lejátszódó színjátékot, mert nem volt egyetlen egy állam, melynek érdekeit közvetve vagy közvetlenül nem érintette volna. A nagyhatalmak azon része, mely a háborút viselte, követeivel volt ott képviselve. De kívülök még Anglia és Németalföld is elküldte meghatalmazottait, hogy az ellentétes érdekek zűrzavarában mint a pártatlanság, az elfogulatlanság emberei, mint becsületes alkuszok segítsék elő a végtelenül nehéz és bonyolult munka sikerét. Az akkori nagyhatalmak közül csak Svéd-, Spanyol- és Franciaország nem vett részt a Szerémségben tartott nagy nemzetközi congressuson, mely azonban őket épen úgy foglalkoztatta, mint a többieket, mert előre látták, hogy a gyűlés végzeményei döntő hatással lesznek Európa sorsának további alakulatára. De senkit oly annyira, oly közvetlenül nem érdekelt a diplomaták tanácskozása, mint a magyar nemzetet, melynek területén a congressus ülésezett s melyre működésének eredménye örök emlékezetű lett, mert új életre keltette, halottaiból feltámasztotta a magyar államot s visszaszerezte szent koronájának csaknem egész mai területét. Két évtizeddel azelőtt még csak 12 vármegyéje volt a magyar királynak, melyben felségjogai gyakorlásában a törökkel osztoznia nem kellett. A magyar állam többi majdnem egész területe a Vöröstorony-szorostól a Vág vizéig, a Dráván és a Dunán túli föld legnagyobb része közvetve vagy közvetlenül török uralom alatt állt. A Temesköz és a Szerémség déli szegélyének kivételével 1699. január 26-án ez a rengeteg terület felszabadult a török iga alól s bármi pusztán, néptelenül került vissza, a magyar genius két század folyamán eszével és verejtékével, szellemi és anyagi munkájával újra

népessé, újra magyarrá, virágzó polgárosodás színhelyévé tudta varázsolni. Nagyrészt pusztán, nagyrészt gyér, szegény, sőt idegen néppel került vissza a régi államterület s nem is a magyar király, hanem a római császár szerzé vissza ömagának. De a török öldöklő nyomása megszűnt s ez a tény elég volt a magyarságnak, hogy a következő két század folyamán a cultura eszközeivel ismét urává legyen ősi hazája minden részének. Az akkor lakatlan, rombadőlt falu, Karlovicz közelében kötött béke ezer éves történetünk ép oly korszakos eseménye, mint a mohácsi gyásznap. A mi e napon elveszett, azt a magyarság immár nagyrészt visszanyerte s az egyik nap ép oly fordulatot idézett elő fejlődésében, mint a másik, csak hogy immár a fejlődés nem hanyatló, hanem emelkedő irányban történt s a hosszú, egyre gyászosabb háborús idöket olyan korszak váltotta föl, mely bármi sok megpróbáltatást hozott légyen időnkint, mindenesetre mentve maradt a meddőség átkától. Örök emlékezetű tehát nemzetünkre a nap, melyen a karloviczi békekötés aláíratott, mert bármi sokat hozott az Európa legkülönbözőbb nemzeteinek, olyan áldásossá egyikre sem vált, mint a magyarra. Ő neki egyenesen újjá születését tette lehetővé, s az új élet, új fejlődés és virágzás kapuit nyitotta meg.

A karloviczi béke egész roppant nagy irattára megvan a bécsi cs. és kir. udvari és állami levéltárban s annak adatai alapján irtam meg a békecongressus előzményeinek és lefolyásának történetét.

Az igen értékes és sokoldalú anyagot¹⁾ külföldi történetészek (régében Hammer, újabban Klopp és a Jenő herczeg

¹⁾ Az anyag óriási nagy s a legkülönbözőbb természetű iratokból áll. Ott vannak a hivatalos utasítások és császári resolúciók, melyeket a császári követek kaptak. Meg vannak ezek hivatalos jelentései, főhivatalos és magánlevelei, mely utóbbiak közül igen érdekes a Schlick és Kinsky grófok közt folyó bizalmas levelezés. Vannak igen érdekes naplószerű följegyzések a congressus egyes üléseiről és egész lefolyásáról is. Az óriási anyag latin, német, francia és olasz nyelvű iratokból áll. Van továbbá néhány igen szép kézirajz, mely a tábor külső kinézését eleveníti meg. A chronologiailag rendezett anyagot dr. Károlyi Árpád levéltári aligazgató úr a legnagyobb előzékenységgel becsátotta rendelkezésemre, melyért e helyen is köszönetemet fejezem ki.

hadjáratait tárgyaló nagy munka szerzői) már átnézték. De csak felületesen és töméntelen részletre, sok fontos mozzanatra nézve az adatok, melyeket közölnek, épen nem pontosak, részben egyenesen tévesek. Egy hollandi író tudori értekezésén kívül, mely azonban fölöttébb szűk körű s első sorban Hollandia részvételével foglalkozik, önálló munka nem tárgyalja a karloviczi congressus lefolyását, egy ide vonatkozó régibb munka pedig, mely a czímben a béke történetét igéri, közli ugyan a békeszerződések szövegét, de a congressus lefolyásával kilencz oldalon végez.¹⁾ Így a karloviczi békének még nem akadt történésze, noha egyész levéltára megvan s a legkényelmesebben felhasználható. Különösen nem akadt azonban olyan történész, ki az iratokat Magyarország szempontjából vizsgálta át s dolgozta föl s e hiányt igyekszik pótolni a jelen tanulmány, noha szűkre mért terjedelme mellett ennek is csak a leglényegesebb mozzanatokra kell szorítkoznia.

I.

Azt a mintegy négy havi munkát, melyet a diplomaták 1689. január 26-án a békeszerződés aláírásával befejeztek, tizenhat (1683—1698.) esztendei véres és romboló háború előzte meg, melyben töméntelen nép és ország vett részt. A diplomaták művének sikerét a kard készítette elő, mely szívós hadvezérek, lángeszű katonák kezében szörnyű csapásokat mért a török birodalomra. Magát a nagy mérközést 1683-ban Thököly Imre idézte föl, nem pedig Lipót király és miniszterei azon törekvése, hogy Magyarországot felszabadítsák az ozmán uralom alól. Lipót mint római császár és magyar király egyaránt természetes és európaiag elismert

¹⁾ A hollandi munka címe: Robert van Zuijlen van Nijvelt: De Vrede van Carlowitz. Academische Proefschrift ter verkrijging van den Grad van Doctor in de Rechtswetenschap stb. Utrecht, 1883. — A régi munka: Grund- und umständlicher Bericht von denen r. Kais. Grossbothschaften wodurch der Friede oder Stillstant zwischen den Aller-Durchlauchtigst-Grossmächtigst- und Unüberwindlichstem Römischen Kaiser Leopoldo Primo und dem Sultan Mustafa Han III. den 26. Januarii 1699. zu Karlovicz, stb. Wien 1702.

vezére volt ugyan a mohammedánság elleni védekezésnek, melynek legközelebb eső s legközvetlenebb feladata Magyarország felszabadítása lett volna. De trónra lépte (1657.) óta erre, a kettős állásából folyó kötelességére gondolt legkevesébbé. Kizárólag a nyugat eseményeivel törődött, csak a francia terjeszkedést igyekezett gátolni s első sorban a kiháló félben levő spanyol Habsburgok örökségének megszerzése foglalkoztatta. A nyugaton való hódítások eszméje, Franciaország hatalmának ellensúlyozása teljesen lefoglalták minden gondolatát s az, hogy a keleten sokkal nagyobb hódításokat tehet, hogy egy egész világgal gyarapíthatja a Habsburgok birtokát, hogy a Balkán és Konstantinápoly is nyitva áll előtte, s jóval csekélyebb áldozattal egy új világbirodalmat alkothat, soha föl sem merült lelkében, habár előkelő, széles látkörű diplomaták, mint XI. Inceze pápa ismételve erre irányozták figyelmét. Magyar területét egyes-egyedül örökös tartományai szempontjából nézte s ennek megfelelően kormányozta. Egyszerű határőrvidék volt az oly rendeltetéssel, hogy a török betörések ellen gátul szolgáljon, melynek védelme alatt a szomszéd örökös tartományok lehető nyugalomban éljenek. Hogy nyugati terveit valósíthassa, épen Magyarországbán volt békére szüksége. Nem riadt vissza tehát áldozattól sem, hogy a szultántól békét szerezzen. Az események sodra azonban már uralkodása elején meghiusította szándékát s az erdélyi-magyar bonyodalomnak 1663-ban a törökkel háborúba keverték, melynek azonban sietett hamarjában véget vetni. Noha 1664-ben hadai Szent-Gotthárdnál fényes diadalt arattak, a bécsi udvar egész Európa meglepetésére olyan csufos feltételek mellett, mintha ő szenvedett volna vereséget, lopva, titokban megbékélt a szultánnal. Ez időtől fogva a császári politika még inkább a török megnyerésén, a béke fentartásán buzgólkodott s 1664-től 1676-ig csakugyan oly bensővé, oly bizalmassá fejlődött a két cabinet viszonya, minő annak előtte sohasem volt. Lassanként azonban ez a természetellenes állapot tarthatatlanná vált s ismét a magyarok, első sorban Thököly Imre törésre juttatták a dolgot. Évek óta előre lehetett ezt látni, de a császári udvar nemesak nem készült a tusára, hanem mindent megkísérelt, hogy a szultántól békét szerezzen. Még

1682-ben is rendkívüli császári követ járt evégből Konstantinápolyban s noha meggyőződött róla, hogy nem boldogulhat, hogy a porta háborúra készül, Bécsből egyre azt az utasítást kapta, mozgasson meg minden követ, hogy a béke meg ne bomoljon. Az udvar még követének sürgős figyelmeztetései után sem tett hadi készülődéseket s mert békét akart, azt hitette el magával, hogy nem lesz háború. Rég a határ felé özönlöttek már a török hadak százezrei, mikor Bécsben tudatára ébredtek a helyzet komolyságának. Erélyesebben csak ekkor kezdték meg a készülődéseket, s igyekeztek külső szövetségeseket szerezni. Csak 1683. márczius 31-én szövetségelt a császár Lengyelországgal és hős királyával, Szobieszki Jánossal, ki hazája hanyatló életerejét még egyszer fölelevenítve csakhamar hervadhatatlan habérval övezte a legyel fegyvereket. A császár szövetsége Lengyelországgal fenmaradt az egész háború folyamán s az 1699. január 26-ki békeünnepélyen ott volt a lengyel köztársaság követe is.

Már a háború első évében nem állt tehát a császár egyedül a hatalmas török támadással szemben. XI. Ince pápán kívül, ki töméntelen pénzzel, némely német fejedelmeken, kik katonával támogatták, volt egy formászerű külső szövetségese is, János lengyel király. A lengyelek vitézi közreműködésével a császári hadak fővezére, a hős Károly lotharingiai herceg, Bécs alatt döntő vereséget mért a törökre. Egész Európa érezte, hogy világtörténelmi eseménnyel áll szemben, hogy a hatalmak régi egyensúlya a szultán hátrányára meghibbant s most már mi sem állja útját Magyarország felszabadításának. Csupán Lipót király nem érezte ezt s ama pillanatban, midőn mérhetetlen kilátásai nyíltak a keleten, ismételni akarta azt, a mi 1664-ben a szent-gotthárdi diadal után történt. A titok legsűrűbb leple alatt, mely csak napjainkban lebbent föl, felajánlotta a békét a megvert nagyvezérnek. Ez azonban elvakultságában nem ismerte föl helyzetét s még mindig elég erősnek érezte magát a háború folytatására. — Így a császár békepolitikája meddő maradt. A tusa tovább folyt, a szövetséges hadak a török üldözésére magyar földre hatoltak s a párkányi fényes diadal után Esztergomot megvetették, számos apró várat elfoglaltak s messzemenő földet szaba-

dítottak föl a török uralom alól. E tüneményszerű sikerek világszerte mély benyomást tettek. A nyugati országokban mindenféle jóslatok hirdették, hogy az európai török birodalom utolsó napjait éli. A Balkán szláv népeiben szintén fölébredt a remény, hogy közeledik szabadulásuk órája. Hareziás hangulat ragadta meg a közvéleményt világszerte s mindenfelől buzdították, lelkesítették, a háború erélyes folytatására biztatták a bécsi udvart. A lelkesedés e napjaiban csupán a császár maradt hidegen s még mindig békét akart a törökkel, ámbar szeptemberi ajánlatainak elutasítása után maga többé békeajánlatot nem tehetett. Immár török részről várta a kezdeményezést. Csakhogy a portán még nem jutottak kellő tudatára a legutóbbi vereségek jelentőségének, s kísérletet tettek a csorba fegyveres kiköszörülésére. Így a császárnak békés hajlamai mellett is folytatnia kellett a háborút, mely utóbb Magyarország felszabadítására vezetett. Ekkor sem szívesen tette. Velence, melynek éles eszű diplomatái hamar felismerték az 1683-ki események világtörténelmi jelentőségét s mely kész volt hadat üzeni a portának, hónapokon át hasztalan várta a császár fölhívását a szövetségre. Lipót, noha ismerte Velence hareziás szándékait, csak 1684 elején kezdte meg a tárgyalásokat, melyek gyorsan meghozták a kívánt eredményt. A köztársaság csatlakozott a császár és Lengyelország szövetségéhez s csatlakozása katonai és politikai szempontból egyaránt főfontosságú volt. Még inkább ereje megosztására, szétforgácsolására kényszerítette a szultánt, mert Velence tengeren és szárazföldön, a birtokában levő Dalmáciából s a mai Görögország területén Morea félszigeten, valamint a tengeren folytatta a háborút s a török olyan tartományait fenyegette, hová a császári fegyverek el nem hatolhattak. A velencei köztársaság a XVII. század végén nem volt többé a régi világhatalom, az Adria mindenható királynője. Kereskedelmi tulsúlyát s egykori dúsgazdagságát megingatták az Indiába vezető közvetlen vízi út s részben Amerika felfedezése. Politikai súlyát érzékenyen károsították a hosszú és veszteséges háborúk, melyeket a század folyamán a törökkel vívott s melyekben Kréta szigetét elvesztette. Szigorúan katolikus és aristokratikus szervezetével a Balkánszlávokra sem gyakorolt

oly vonzó erőt, hogy e népeket fegyverfogásra bírja s előttök a felszabadító diésfényétől övezve jelenjék meg, a mi a török birodalom teljes összeomlását fölöttébb megkönnyítette volna. De azért még mindig előkelő helyet foglalt el Európa conservatív hatalmai sorában s égett a vágytól, hogy visszaszerezze azt, mit az előbbi háborúkban elvesztett. Volt pénze s tekintélyes szárazföldi és tengeri haderőt alakított, mely ellen a portának szintén erős hadat kellett küldenie s így a szultán keze a császár elleni küzdelemben még inkább megbénult.

Velence csatlakozása Lipót császárnak mindenestre igen tetemes erőgyarapodást ígért tehát s a köztársaság azt várta, hogy két kézzel fog kapni rajta. De az ellenkező történt. Minthogy ugyanakkor, mikor a szövetségszerződés szentesítésére került a sor, a francziák mozgolódni kezdtek, a császár ismét ki akart békülni a törökkel, s vonakodott a velencei szerződést aláírni. Buonvisi Ferencz bécsi nuntius majdnem erőszakkal volt kénytelen aláírását kiesikarni. 1684. márczius 5-én végre a velencei szövetség-szerződés is megkötöttetett s ezzel Inceze pápa védnöksége alatt megalakult a szent liga, a hármass szövetség, melyet a pápa egész erkölcsi és pénzbeli erejével támogatott, s mely immár fent északon, valamint magyar területen s a középtenger különböző pontjain egyszerre fenyegette a török birodalom kiterjedt határait. A hármass szövetség tagjai Inceze pápa kezébe letett szent esküvel kötelezték magukat, hogy külön békét a törökkel kötni nem fognak s együtt folytatják a háborút mindaddig, míg általános mindnyájokra kiterjedő béke nem létesül. Erkölcsi szempontból igen nevezetes megállapodás volt ez, mert megkötötte a császár kezét. Szövetségesei nélkül nem békülhetett meg többé a törökkel, pedig lett volna rá csakhamar alkalma, mert Konstantinápolyban végre felülkerekedett a békés hangulat s a porta minduntalan megkísérlé, hogy a császárral való külön megegyezés útján szétrobbantsa a hármass szövetséget. De már későn, mert a császárt esküje gátolta a külön békekötésben.

Mindazonáltal a hármass szövetség első, 1684-ki hadjáratahoz fűzött magasröptü várakozások nem teljesültek. A császár a Rajnához küldte a török ellen alakított haderő nagy részét s noha augusztus 15-én XIV. Lajos franczia

királylyal húsz évi fegyverszünetre lépett, azt a hadi tervet, hogy Felső-Magyarországot Thököly, Buda és Eszék várait a török kezéből kiragadják, ez évben többé valószínű nem lehetett. Buda vívása meddő maradt, ámbár a török ismét súlyos vereségeket szenvedett s a két év szörnyű megpróbáltatásai fölöttébb kimerítették pénzbeli és katonai segélyforrásait. 1685-ben csakugyan a sikerek hosszú sora kísérté Károly herczeg fővezér fegyvereit. Visszakerült Felső-Magyarország, Érsek-Ujvár és Nógrád vára, a török had Esztergomnál véres vereséget szenvedett, az eszéki hid részben fölgyújtatott, s további nagy területek szabadultak föl mindenfelől. 1686-ban Károly herczeg diadalait Buda visszafoglalásával koronázta meg s Szeged, Pécs, Simontornya, Siklós, Kaposvár felszabadult a török járom alól. Velence meg Morea félszigeten tett fontos hódításokat. A fényes sikerek újabb erőfeszítésekre ösztönözték a győztes feleket. Lengyelország nem igen mozdult ugyan, s 1687-ben a szultán újra békeajánlatokat tett. De Velence a legerélyesebben a háború folytatása érdekében dolgozott, mert összes hódításai veszélyben forogtak, ha a császár békét köt. A bécsi udvarnak erre azért sem volt kedve, mert Oroszország is csatlakozott a szent ligához, ámbár éveken át ép oly kevés nyomatékkal folytatta a háborút, mint a lengyel király. Annál erélyesebben dolgozott Károly herczeg, ki a mohácsi vagy nagy-harsányi csatában tönkre verte a törököt, visszaszerezte a Duna-Dráva között Eszékkel, Péterváraddal s számos más apró várral. A magyar területen még török kézben levő várak közül több, (a legfontosabb Eger) felszabadult s Károly herczeg Erdélyt is elszakadásra kenyszeríté a szultántól s visszacsatolta a szent koronához. 1688-ban Károly herczeg betegsége miatt az ifjú Miksa Emánuel bajor választó, mint a török nevezte, »a kék király« vette át a fővezetést s rohammal foglalta el az ősi Nándor-Fehérvárt. E mellett Székes-Fehérvár s a Temesköz egy része, Zrinyi Miklós vára, Sziget s más területek kerültek a császáriak kezébe, kik Lajos a vitéz badeni őrgóf vezetése alatt, a török »vörös király«-nak nevezte, a Száván túl további hódításokat tettek. Európa rokonszenvével, számos uralkodó katonával és pénzzel támogatta a császárt e hat évi küzdelemben s Belgrád megvéte-

lével megpecsételtnek látszott az európai török birodalom sorsa, mert Belgrádtól nyitva állt az út Konstantinápolyig, s seholy erősebb vár nem gátolta az előnyomulást.

Csakhogy XIV. Lajos francia király 1688 őszen betört a német birodalom területére. Ezzel a nemzetközi helyzet hirtelen megváltozott, s Lipót császárnak választania kellett a között, hogy keleten és nyugaton egyszerre folytasson háborút vagy pedig megegyezék a törökkel, a kinek részéről Bécsbe csakugyan békekövetség érkezett. Lipót a törökkel valóban békét akart kötni, s felhívta szövetségeseit, küldjék el meghatalmazottaikat a tárgyalásokra, melyek 1689 februárban csakugyan megkezdődtek, de eredménytelenek maradtak. Így Lipót kettős háborút volt kénytelen viselni, nyugaton a francziával, kívül megbékülni nem akart és keleten a törökkel, kívül megbékülni nem tudott. De egyik háborúban sem állt egyedül. Keleten velenceiek, lengyelek, oroszok, egyes német fejedelmek támogatták, nyugaton Spanyolország, Anglia, Hollandia, Savoya szövetkeztek vele. Egyszerre a kettős háborúnak megfelelően két nagy nemzetközi szövetség élén állt tehát, melyek mindegyike más-más politikai célokért, földrészünk más-más vidékein harczolt. A nyugati szövetség azonban a császár keleti politikájára is nyomatékos befolyást gyakorolt. A szövetségesek, kik közül Anglia és Németalföld ez időben a portával is fentartották barátságos viszonyukat, a császárt a szultánnal mindenképen kiegyeztetni igyekeztek, s a leg-erősebb nyomást fejtették ki oly irányban, hogy Lipót fejezze be a keleti háborút s egész haderejét Franciaország ellen alkalmazza. A két tengeri hatalom Konstantinápolyban szintén a béke érdekében dolgozott, s ismételve felajánlotta barátságos közvetítését a szultánnak. Ott azonban nem bírta a francia befolyást ellensúlyozni s 1689-ben tovább folyt a háború a keleti harcztéren még pedig valóban tüneményeszerű sikerrel. Lajos badeni örgróf lenyomult egész a bolgár határig, megvívta Nist, Viddint megszállta Ó-Szerbiát és Albánia egy részét, utóbb Havas-Alföldöt, s ezzel visszanyeré a szent korona rég elszakadt melléktartományait. Csakhogy a győztes hadvezér maga figyelmeztette az udvart, hogy a rengeteg terület megtartásához igen tetemes haderő szükséges s ha ily

erővel a császár nem rendelkezik, jobb lesz e hódításokat önkényt elhagyni s a Duna- és Száva-vonal védelmére szorítkozni. Az udvar azonban sem kellő sereget nem küldött a megszállt tartományokba, sem az ott levő csekély hadat vissza nem rendelte. Önkényt lemondani nem akart semmiről s a béketárgyalásokban, melyek szakadatlanul folytak a Bécsben levő török követekkel, még olyan területeket is kívánt, Moldvát, Boszniát, Bulgáriát, melyek nem voltak tényleges birtokában. Másrészt arról sem gondoskodott, hogy a tényleges birtok védelmére megfelelő haderőt küldjön. Így azután az 1690-ki évvel beállt a fordulat s hat évi dicsőség és siker után megkezdődött a vereségek kora. Törökországban a kormány élére ismét kiváló egyéniség, jeles szervező és katonai tehetség került, ki a birodalom hanyatló életerejét újra fölélesztette s a francziák segélyével hatalmas haderőt állított talpra. Ez Köprilizáde Mohammed nagyvezér volt, ki Thökölyt Erdély visszafoglalására rendelte, maga meg a Balkánon ragadta meg az offenzívát. Egymás után foglalta vissza a mult évben elveszett várakat s október 6-án rohammal megvette Belgrádot. Lajos örgróf időközben biztosította ugyan Erdélyt, de a régi fő betörő kapu, Belgrád ismét török kézen volt, honnan a nagyvezér feltartóztathatatlanul nyomulhatott volna egész Budáig, sőt Bécsig, mert seholy sem állta útját sem erősebb vár — (a töröktől visszafoglalt várakat a kormány elmulasztatta védhető karba helyezni) — sem pedig nagyobb haderő. Bécsben csakugyan attól félték, hogy a város új ostrom alá kerülhet. A nagyvezér azonban első sorban Belgrádot helyezte védhető állapotba s megszállva a Szerémség egy részét, nem folytatta az előnyomulást. Az 1690-ki év azzal végződött tehát, hogy nemcsak az aldunai és Száván túli hódítások veszttek el, hanem immár a magyar államterület felszabadított részét is állandóan veszély fenyegette. Nyugati szövetségesei újra sürgették tehát a császárt, kössön békét a szultánnal s ha másképp nem megy, mondjon le Erdélyről, mint török részről kívánták. Az angol és a hollandi diplomácia a portán szintén erősen buzgólkodott a béke érdekében s minthogy orosz és lengyel részről csekély buzgalommal folytatták a háborút, sőt János király mindinkább francia befolyás alá került, a bécsi udvar csak-

ugyan békülni készült s 1691 tavaszán elfogadta a tengeri hatalmak közvetítését. Erre a hollandi Houssay ápril 25-én Bécsből a portára indult. Vele ment gróf Marsigli ezredes hivatalos megbízás nélkül ugyan, de mindenesetre mint a császár képviselője. Csakhogy sem Houssay, sem Marsigli, ki két ízben is fölkereste a nagyvezért, nem boldogult. A háború újra megindult, a nagyvezér megragadta az offenzívát, de aug. 18-án Szalánkeménnél tönkre veretett s életét is elvesztette. Ezzel el volt ugyan hártva a veszély, hogy a török ismét megvesse lábát a Száván innen, de Lajos örgróf 1692-ben oly csekély sereggel rendelkezett, mely lehetetlenné tette a hadműveletek erélyes folytatását. A következő évben a Rajnához rendeltetvén, azok, kik helyére léptek, sem 1693-ban, sem 1694-ben nem bírtak sikert elérni. Angol-hollandi részről időközben is a béke érdekében fáradoztak, a Anglia egyik legjobb diplomatáját, Sir Paget Vilmost küldte a portára, hogy a közvetítést újra felajánlja. De II. Musztafa szultán 1695-ben maga állt hadai élére, a Temesközbe nyomult, ott a derék Veterani hadtestét megsemmisítette s mint győztes fél fejezte be a hadjáratot, mely a császári hadak fővezére, Frigyes Ágost szász választó teljes képtelensége mellett Erdélyt is a legnagyobb mértékben veszélyeztette. 1696-ban ismét a választó lett a fővezér s megint meddővé tette a hadjáratot. Mindazáltal 1697-ben is őt nevezte ki a császár fővezérré, de Magyarország szerencséjére az időközben elhunyt János király helyére a lengyelek királyukká választották s a török ellen rendelt császári sereg élére Jenő, savoyai herceg lépett. Jenő herceg, a történelem egyik legnagyobb katonai lángelméje egy csapással kiköszörlölte az előző négy év minden csorbáját s szept. 11-én Zentánál olyan teljes, olyan megsemmisítő csapást mért a szultán vezetése alatti török hadseregre, hogy Törökország nem folytathatta a háborút. Az 1698-ki év még nem volt ugyan békeév, de előkészítette a béke megkötését. A szultán végre belátta, hogy a további küzdelem lehetetlen s bele kell törődnie a végzetbe. Elfogadta tehát az angol-hollandi részről annyiszor ajánlott békeközvetítést, még pedig olyan alapon, mely a sikerre biztos kilátásokat nyitott.

II.

A XVII. század utolsó éveiben Európaszerte béketárgyalások folytak s valamint a keleten, akkép a nyugaton is komoly kísérletek tettek a hadakozó felek kiengesztelésére. E törekvések először a nyugaton vezettek sikerre, hol a császár nyugati szövetségében egyesült államok XIV. Lajos francia királylyal 1697. májusban Ryswyck hollandi városban megkezdték a béketárgyalásokat. A ryswycki congressus október végén sikerrel fejezte be működését s földrészünk nyugati felében megszűntek az ellenségeskedések. De csak rövid időre s a szerződő felek mindegyike sejté, hogy ideiglenes fegyverszünetről van szó, melynek bármikor véget vethet egy, fél évszázad óta várt esemény bekövetkezése, a spanyol Habsburgok fiágban való kihalta. Az összes hatalmak tudták, hogy ama pillanatban, midőn ez a mérhetetlen spanyol örökség megnyílik, újra szemben fognak egymással állani. Ryswyckben egyedül csak azért békültek meg, hogy pihenjenek, időt nyerjenek a további készülődésre s így ama pillanatban, midőn a nagy esemény beáll, talpig fegyverben törhessenek egymásra.

A francziákkal folyó béketárgyalások arra ösztönözhatték volna Lipót császárt, hogy fokozott buzgalommal folytassa a török háborút s visszaszerezze a még ellenséges kézen levő Temesközt is. Jenő herceg csakugyan tett ez irányban kísérletet, de hamar abban hagyta, mert a diplomatia megkötötte kezét s az 1698. év a keleti kérdésben is a béketárgyalások esztendeje lett. Lipót császárt a ryswycki béketárgyalások a török irányában is igen békéssé tették. Épen azért, mert tudta, hogy a spanyol örökségért nem sokára ismét össze kell mérnie kardját XIV. Lajossal, végezni igyekezett a szultánnal, hogy ama várva-várt pillanatban, midőn a spanyol Habsburgok utolsó férfitagja, a holtbeteg II. Károly király meghal, öröksége megkerítéséért teljes hadi erejét latba vethesse. Egyébbel, mint a spanyol örökséggel, a bécsi politika nem törődött s így mindent elkövetett, hogy a keleti háborúnak is mielőbb véget vessen. Szívesen bocsátkozott tehát a portával alkudozásba s ez utóbbira elég kedvező békealapot jelölt ki.

A tizenhat év véres harcainak dús eredményéből csupán azt kívánta megtartani, a mi tényleg birtokában volt, a mit hadai az új alkudozások megkezdésekor is megszállva tartanak. Az uti possidetis alapjára helyezkedett. Ez alapon állt az előbbi béketárgyalásokban is. Csakhogy 1690-ig ez az elv egészen műst jelentett, mint 1698-ban. Régebben a császár kezében volt Belgrád, Havasalfölde, Szerbia s több más Balkántartomány. 1698-ban mindez már elveszett, sőt a Száván innen Temesvár és a Temesköz nagyrészt még mindig török kézben maradt. Ekképen az uti possidetis a magyar anyaország egy részét továbbra is meghagyta a szultánnak. Ezzel az udvar elejtette Magyarország teljes felszabadításának, még inkább pedig a szent korona régi melléktartományai visszaszerzésének eszméjét. A magyar állam szempontjából mindenesetre sérelmes volt tehát az uti possidetis elve. De Bécsben sohasem magyar állami politikát csináltak s mikor 1697-ben katonai szempontból mérlegelték a Temesköz visszahódításának kérdését, az a nézet kerekedett felül, hogy az osztrák örökös tartományok védelme érdekében e területnek nincs értéke, mert a török onnan nem fenyegeti Ausztriát. Megszerzését nemcsak előnyösnek nem, hanem ellenkezőleg hátrányosnak tekintették, mert megtartása a császár pénzbeli és katonai erejének egy részét olyképen kötné le, milyenre Ausztria szempontjából semmi szükség nincs. Így tehát katonai részről is helyeselték azt, hogy a császár a béketárgyalásokban ne kívánjon egyebet, mint a mi tényleg birtokában van. A diplomaták meg teljesen és kizárólag a nyugati érdekkör hatása alatt álltak, egyedül a spanyol örökösödési viszály eshetőségeire gondoltak s mielőbb meg akartak a törökkel egyezni. E hajlandóságukat fokozták a császár nyugati szövetségesei s Anglia egyenesen kijelentette, hogy ha a spanyol örökösödés kérdésében új háború támadna, csak az esetre fogna ismét a császárral szövetségzni, ha az időközben a törökkel kibékült.

A tengeri hatalmak nemcsak Bécsben, hanem Konstantinápolyban is teljes erővel dolgoztak a béke érdekében s mindent megpróbáltak, hogy a szultánt az uti possidetis elvének elfogadására bírják. Paget Vilmos, Anglia portai követe a zentai vereség után nyomban munkához látott. Tevékenysége sike-

rét pénzzel is nagyban elősegítette s csengő érvei számos török főembert megnyertek a békének. Maga a nagyvezér, az agg Köprili Ahmudzáde Huszejn nem is szorult ily érvekre. Becsületes ember volt s őszintén kívánta a háború befejezését. Hogy készen álljon minden eshetőségre, nem feledkezett ugyan meg az 1698-ki hadjárat előkészítéséről. De tudta, hogy a hadi szerencsétől nincs többé mit remélnie s a zentai szörnyű csapást egyhamar kiheverni nem lehet.

Mindazáltal a békeügy nehézkesen haladt előre. A tárgyalások Drinápolyban folytak, hol a szultán és udvara az 1697/8-ki telet töltötte. Paget 1697. decz. 25-én újra és hivatalosan felajánlotta Anglia közvetítését a nagyvezérnek, kivel igen hosszasan tanácskozott. A nagyvezér nem mert végleges választ adni s az eszmecserét azzal fejezte be, hogy meggondolja a dolgot. Érintkezésbe lépett a diván többi tagjával s a muftival, ki a legbefolyásosabb emberek egyike volt. Decz. 29-én Maurocordato Sándor portai főtölmács, mint a nagyvezér küldötte fölkereste Pagetet s kijelentett neki, hogy a porta kész az uti possidetis elvét s a tengeri hatalmak közvetítését általánosságban elfogadni s csupán Erdélyre nézve tesz kikötést. Mivel az uti possidetis útján Lipót császár óriási területeket nyer, a szultán azt kívánja, hogy Erdély régi állapotába helyeztessék vissza s külön fejedelme legyen, a ki választás útján nyeri trónját s a két császár oltalma alatt áll. Paget rögtön kijelentette, hogy ilyesmiről szó sem lehet. Decz. 31-én Maurocordato újra fölkereste Pagetet s ismét felhozta Erdély ügyét. Kiemelte, hogy nem ütközik az uti possidetis elvébe, ha Erdély külön fejedelmet kap, mert a szultán az országot nem magának kívánja, hanem csak azt sürgeti, hogy régi állapotába helyeztessék vissza. »És hozzá tette — írja Paget, — hogy ha Lipót megtagadná ez észszerű s a kereszténységre oly előnyös kívánságot, egész világ azt hinné, hogy nincs szándéka békét kötni.« Paget újlag és nagyon erélyesen kikelt e felfogás ellen s ismét hangsúlyozta, hogy Erdély ügye el van döntve, nihelyt a porta az uti possidetis alapjára helyezkedik. 1698. január 2-án újabbán értekezett Maurocordatoval, a ki értesítette, hogy a dolog halad s a nagyvezér

kész írásban kijelenteni, hogy az uti possidetis elve alapján s a tengeri hatalmak közvetítésével megkezdí a béketárgyalásokat, mihelyt a császár megígéri Eszék, Pétervárad s néhány más határerőd falainak lebontását. A két diplomata jan. 8-án folytatta az eszmecsere-t s akkor a császár három szövetségese, Velence, Lengyel- és Oroszország kielégítésének ügyét hánytá meg. Végre jan. 10-én a békeügy a török minisztertanács elé került. A diván, melyben Maurocordato is részt vett, valami négy órai tanácskozás után a békekötés mellett döntött, mire Maurocordato másnap reggel ismét fölkereste Pagetet s közölte vele a török minisztertanács megállapodásait, melyek némi fentartással elfogadták az uti possidetist. A kikötésekről Paget megjegyzé, hogy a portának nem is érdemes afféle kívánságokkal előhozakodni, minő Eszék vagy Pétervárad erődítményeinek lebontása. Reá az a fontos, hogy a kezén maradó Temesvár és Belgrád közt biztos útvonalat nyerjen s így Temesvár állandó összeköttetése a török birodalommal minden körülmények közt biztosítva maradjon. Maurocordato ellenben megjegyzé, hogy a porta Erdélyre helyezi a fősúlyt s ha erre nézve ígéretet nem kap, nehezen fog megbékülni.¹⁾ Csakugyan napok teiték el, míg a nagyvezér határozott. Végre hosszas tanácskozások után Vilmos angol királyhoz jan. 22-én levelet intézett, melyben megköszönve a békekötés ügyében kifejtett buzgó törekvéseit, kijelenti, hogy a porta elfogadja a két tengeri hatalom közvetítését s kész az uti possidetis alapján a végleges béke megkötése iránti tárgyalásokba bocsátkozni.²⁾ A nagyvezér e levélben nem tett semmi kikötést vagy fentartást az uti possidetis elve ellen, melyet azonban tényleg igen sok és lényeges pontban kifogásolt. A török cabinet óhajait jan. 27-én kelt emlékirat³⁾ sorolja fel, melyet Maurocordato adott át Pagetnek s mely az általa ajánlott békealappal szemben a török álláspontot világosan megjelöli. Az íratban a nagyvezér kijelenti, hogy fel van hatalmazva a békét

¹⁾ Paget 1698. jan. 23-ki levele mondja el a tárgyalások menetét.

²⁾ A nagyvezér kelet nélküli, de mint az íratokból kitűnik, jan. 22-ki levele, a drinápolyi téli szállásban íratott.

³⁾ Az íratot közli Hormuzaki, IX. 555. és Feldzüge, II. 490—91.

a császárral az uti possidetis alapján megkötni, de csak a következő kikötések mellett:

1. Erdélyből a császári hadak kivonuljanak s a várak az erdélyieknek visszaadassanak. Erdély előbbi állapotába helyeztessék vissza s a két császár oltalma alatt éljen.

2. Temesvár az őstől fogva hozzá tartozó területekkel török maradjon s határa a Maros és a Tisza legyen. A Duna-Tisza közt Titel pusztán hagyassék; e földön új vár ne épüljön s a lakosok annyit és annak adózzanak jövőre is, a mennyit és a kinek eddig adóztak.

3. Azok a részek, melyek a Száván innen eddig Belgrád várához tartoztak, jövőre is oda tartozzanak vagyis a török kezén maradjanak. Pétervárad erődítményei lebontassanak, Illok, Pozsega és Bród kiüríttessenek s itt a határ más alkalmas pontokra tétessék át, Bosznia felé pedig az Unnán innen a császár kezén levő területek kiüríttessenek.

Noha e kívánságok a legélesebb ellentétben álltak az uti possidetis elvével s Paget nem csak helytelenítette őket, hanem előre tudta, hogy ily alapon Bécsben alkudni nem fognak, mégis megküldte a török előterjesztést a császári udvarnak (1698. márczius 6.). Csakugyan az történt, a mit Paget előre látott; az udvar márcz. 24-én kijelenté, hogy ez alapon béketárgyalásokba nem bocsátkozhatik. Meg is kezdte a katonai készülődéseket s a nyáron át folytak a hadműveletek, de olyan lanyhán, hogy az eddigi helyzet lényegileg változatlan maradt. Mindkét fél égett a békevágytól s tényleg időközben is folytak a közvetítők útján a tárgyalások. Erdélyre nézve az udvar hajthatatlan maradt. Ellenben kész volt engedményt tenni a Temesközben s az új határok többi pontjain. Kinszky gróf, a főminiszter ápril 24-én kijelenté, hogy e tekintetben nem fog ridegen az uti possidetis elvéhez ragaszkodni s a hol katonai és határvédelmi érdekek megengedik, a császár a béke kedvéért kész lesz kiüríteni olyan helyeket, melyek tényleg birtokában vannak. Ezt a porta tudomásul vette s egyelőre fegyverszünetet kért. De a császár június 23-án kijelenté, hogy fegyverszünetet többé nem köt s csak a végleges béke iránt hajlandó tárgyalásokba lépni. Ekkor már tudta, hogy a szultán eddigi rideg álláspontjáról eltérni készül s fentartás nélkül

fogja az uti possidetis elvét elfogadni. Ez csakugyan megtörtént s a császár és a szultán kijelentették abbéli készségüket, hogy hajlandók meghatalmazottakat kinevezni oly czélből, hogy az uti possidetis elve alapján a közvetítő hatalmak részvételével megindítsák a tárgyalásokat a béke végleges megkötése iránt.

Július elején ez ügyben megtörtént a döntés s immár csak az volt hátra, hogy a császár három szövetségese is elfogadja az uti possidetis elvét s ez alapon részt vegyen a tervezett kébecongressusban. Ez azonban rendkívüli nehézségbe ütközött, mert az uti possidetis elve nem mindegyik szövetségesre volt egyformán előnyös. Velence, mely a háborút mindig nyomatékkal folytatta s igen tetemes hódítást tett, készségesen elfogadta az elvet, mely a tényleg kezén levő területeket jogilag is reá ruházni volt hivatva.

Máskép állt a dolog Oroszországgal és Lengyelországgal, melyek az uti possidetis elve alapján keveset nyerhettek. Nagy Péter czár csak 1697. óta folytatta több erélyvel a háborút s megvette Azov várát és vidékét: a tényleges birtokállomány alapján tehát neki is értékes terület jutott. Csakhogy nem elégedett meg vele, hanem további hódításokra vágyott. Keres várát és vidékét is követelte, sőt Moldva-Olahország megszerzésére gondolt. Ez okból azt akarta, hogy a szövetségesek a háborút legalább 1701-ig folytassák. Péter az 1698. év folyamán Európa nyugoti államaiban tett utazást s e közben ismételve értesítette bécsi követét, ne fogadja el az uti possidetist, hanem legalább Keres átengedését követelje. A czárnak az sem volt inyére, hogy Anglia és Hollandia viszik a közvetítői szerepet s ez a körülmény is fokozta harcziás hangulatát. De mikor júliusban személyesen Bécsbe érkezett, a császár kerekén tudtára adta, hogy ő és Velence megkezdi a békealkudozásokat s ha a czár nem hajlandó, folytassa a háborút egymaga. Erre Oroszország kijelenté, hogy habár nem elégzik meg az uti possidetis elve alapján reá szálló hódításokkal, az egybehivandó congressuson mindenestre képviselteti magát.

Sokkal több és komolyabb nehézséget emelt Lengyelország, mely a háború elején fényes szerepet játszott ugyan

s Bécs felmentésében való részvételével világtörténelmi jelentőségű munkát végzett, azután azonban János király ingadozása s a lengyel honvédelmi szervezet hiányossága, valamint a belviszonyok zavaros volta következtében nagyon erélytelenül vitte a háborút. Ennek megfelelően Moldva határos területének (a mai Bukovinának) megszállásán kívül nemcsak hódításokat nem tett, hanem Podolia és Ukrajna Deneperen túli részeit, sőt a reá nézve főfontosságú Kamienicz várát sem bírta visszafoglalni. János király halálával a lengyelek Ágost szász választót, ki 1695/6-ban, mint a császári hadak fővezére oly nyomorúságos szerepet játszott a magyar harcztéren, ültették a trónra. Alatta természetesen a harcztéri helyzet a lengyelekre nézve még rosszabbra fordult s az uti possidetis elve alapján Lengyelország vajmi kevés kárpótlást nyert volna a tizenhat esztendei háború roppant áldozataiért. A lengyelek azt mondták, hogy 1683-ban azért szövetkeztek a császárral, hogy segélyével az 1676-ki zuravnoi békében elveszített területeket visszanyerjék. Ha tehát most az uti possidetis alapján békülnének meg a törökkel, nemcsak e czélt el nem érnék, mert ősidőktől fogva lengyel területeket, első sorban Kamieniczet török kézben kellene hagyniok, hanem kárba veszne az a töméntelen emberáldozat és az a 200 millió forint költség, melybe a hosszú háború került. Varsóban nagyon zokon vették tehát a bécsi udvartól, hogy az uti possidetis alapján akarja a béketárgyalásokat megkezdeni. Ily alapon — mondták, — Lengyelország igen rossz üzletet csinálna; megtartana ugyan néhány moldvai falut, melyet megszállott, de török kézben hagyná a lengyel terület egyik fontosabb részét. Ágost király aug. 21-én hosszú levében panasolta el mindezt Lipót császárnak. E mellett fölkérte a pápát, mint a szent liga védnökét, hasson oda, hogy a béketárgyalások csak olyan alapon induljanak meg, mely kedvezőbb Lengyelországra nézve, mint az uti possidetis. De Bécsben és Rómában egyaránt sürgősen óhajtották a békét. A lengyel kívánságok tárgyában Lipót rendeletére szept. 14-én minisztertanács tartatott, hol fölhozták, hogy a szövetséges hatalmak, Spanyolország, Anglia, Hollandia, mind a béketárgyalások megkezdését ajánlják s hogy a portán is olyan nagy a hajlandóság a békére, mint annak

előtte sohasem volt. E körülményekre való tekintetből a minisztertanács abban állapodott meg, hogy Lengyelország kifogásait figyelembe venni nem lehet, hanem formasierüen meg kell az alkudozásokat a szultánnal kezdeni. A császár ily értelemben felelt Ágost királynak. Elmondotta, hogy elvben már elfogadta a békealapot s császári szava kötelezi, hogy megkezdje a tárgyalásokat. Lengyelországra pedig annál kevésbbé lehet tekintettel, mert egy ízben már a lengyel király is meg akart a szultánnal a császár nélkül békülni.

Lengyelország magára maradt tehát s minthogy arra, hogy egyedül folytassa a háborút, örökké zavaros belső állapotai s Oroszország iránti jogosult féltékenysége miatt gondolnia sem lehetett, nagynehezen belenyugodott a béketárgyalások megindításába. Megkönnyítették fájdalmas elhatározását ama biztatások, melyeket a közvetítő hatalmak részéről vett s melyek szerint vele szemben a porta nem ridegen szándékozik a status quo elvéhez ragaszkodni, hanem a zuravnoi békében elvesztett terület egy részét, legalább Kamieniezt s a Deneperen túli földet kész a lengyelek birtokába visszabocsátani. Ennek következtében végre a varsói cabinet kijelentette, hogy azon kikötéssel, melyet Nagy Péter czár is tett, hogy nem fogadja ugyan el alapul az uti possidetis elvét, részt vesz a tervezett békecongressuson, s ott fogja előterjeszteni a saját külön óhajait.

Szeptemberben biztosítva volt tehát a békecongressus létrejötte s egyrészt a porta, másrészt a császár, Velence, Lengyelország és Oroszország kész volt meghatalmazottait kiküldeni, hogy Anglia és Hollandia, mint közvetítő hatalmak képviselői közreműködésével a végleges békeszerződést megkössék. Egyetértés létesült az iránt is, hogy az új congressus a még folyamatban levő ryswyckinek mintájára járjon el, annak tanácskozása rendjét s házszabályait kövesse s megállapodásait ne általános, közös szerződésbe foglalja, hanem a porta és az egyes hadviselő felek mindegyike közt külön szerződés köttessék. Ellenben még szeptemberben sem tudta senki, hol és mikor fogja működését a congressus megkezdeni. Erre nézve a tárgyalások közvetlenül a császári udvar és a török békebiztosok közt folytak, kik már júliusban Belgrádba érkeztek.

Török részről kezdettől fogva azt óhajtották, hogy a congressus a határszél valamelyik arra való községében tartassék. Legalkalmasabbnak találták Szalánkemént vagy vidékét, de esetleg Debreczent is hajlandók voltak elfogadni. Viszont az udvar a congressust legszívesebben Bécsben látta volna s első sorban e várost ajánlotta, ellenben Debreczent föltétlenül visszautasította, mert ez a város olyan nagy személyzet és embertömeg befogadására nem alkalmas s katonai őrség sincs benne. Az ellen azonban nem volt kifogása, hogy egy-két török megbízott a császáriakkal akár Bécsben, akár Debreczenben találkozzék a congressus színhelyének végleges megállapítása iránt. Csakhogy a török ily előértekezleten részt venni nem akart. Bécsben elfogadták tehát azt az elvet, hogy a congressus a határszélen tartassék s azt ajánlották, hogy a meghatalmazottak ne egy városban gyűljenek össze, hanem a császári követek Péterváradon vagy Szegeden, a törökök Belgrádban vagy Temesvárt tartózkodjanak s onnan szemeljék ki azt a közbenső állomást, hol a kikerülhetetlen közvetlen tárgyalások ezéljából időnként személyesen összejönnek. Török részről azonban mindvégig Szalánkemént és környékét ajánlották. A hely kérdése végleg még akkor sem volt eldöntve, mikor az összes érdekelt felek elfogadták a béketárgyalások elvét, sőt köveit is kirendelték. A császári udvar az utasításban, melylyel ellátta őket, meghatalmazottaira bizta, hogy Pétervárad és Szalánkemén közt alkalmas helyet szemljenek ki, ott táborot üssenek s sátrakat emelve, ezekben folytassák a tanácskozásokat. Még szeptember végén is, mikor a keresztény követek Bécsből elindultak, csupán annyi volt megállapítva, hogy október 14-én Futtakon fognak találkozni s onnan mennek ama helyre, mely a tárgyalások színhelyévé tényleg kijelöltetik.¹⁾

E közben Bécsben számos minisztertanács s másnemű értekezlet tartatott a békeüggyel kapcsolatos tömértelen elvi és aprólékos részletkérdés tisztázása tárgyában. A császár a kiválóbb hadvezérekkel is közölte a török békejavaslatokat

¹⁾ Mindezekről számos irat a cs. és kir. állami levéltár gyűjteményében.

s véleményt kért tőlök a katonai ügyekről s az új határvonalnak a honvédelmi érdekekhez képest leendő megállapításáról, Jenő herceg véleménye 1698. aug. 28-án¹⁾ Kovilban kelt s különösen az a része jellemző, mely a Temesközre vonatkozik. A lángeszű hadvezér észre vette ugyan e terület nagy katonai értékét s föl is veté az eszmét, hogy meg kell próbálni visszaszerzését. Jövőre délen a Duna legyen a török és császári birtokok határa. Ez lesz, mondja, a hosszú és véres tusa legértékesebb vívmánya. De a Temesköz nagy része török kézen lévén, az uti possidetis alapján átengedését követelni nem lehet. Csere, akár áldozat árán kell tehát megszerezni. Csakhogy az áldozat meghozatalában a nagy hadvezér nem épen bőkezű. Azt ajánlja, hogy ellenszolgáltatásul ígérjék meg Temesvár és Pétervárad falainak lebontását s tegyenek engedményt a Száva-melléki határ megállapításánál a szultánnak. Ennyit a Temesköz megér s az új határ sem lesz Pétervárad lebontásával fenyegetve, mert helyette Titelt lehet és kell megerősíteni. Jenő herceg igen keveset akar tehát a Temesközért cserébe ígérni, olyan keveset, hogy maga is előre látta, hogy a porta nem fogja elfogadni. Ezzel könnyen bele törődött a gondolatba, hogy a Temesköz török maradjon, a mi teljesen megfelelt a bécsi körök felfogásának. A hosszú háború folyamán két ízben, 1696-ban s a béketárgyalások évében, 1698-ban tettek ugyan kísérletet Temesvár megvételeire. De nem a kellő nyomatékkal. Így a vár a töröké maradt, noha erődítményei igen rossz karban voltak, s mivel egész vidéke elpusztult, az őrség hosszú ostromnak ellent sem állhatott volna. De az udvar nem is fektetett súlyt birtokára, és azt tartotta, hogy katonailag nincs értéke, mert a török betörő kapuja az örökös tartományokba nem Temesvár, hanem Belgrád. Így Temesvár birtoka nemcsak nem előny, hanem inkább fölösleges teher, mert nagyobb őrséget kötne le, mely pedig másutt hasznosabban értékesíthető.²⁾

¹⁾ Közlve Feldzüge II. pótfüzet 102—105.

²⁾ Egy 1697-ki katonai vélemény. Feldzüge, II. 15.

III.

Hosszas tanácskozások és különféle szakvélemények alapján készült az utasítás, melyet a császár a congressusra kiküldendő követeknek adni akart. Az utasítás kidolgozására gróf Kinszky, a főminiszter elnöke alatt bizottság alakítottatott, melynek tagjai gróf Kaunitz és Bucellini cancellárok, gróf Starhemberg, a hadi tanács elnöke és gróf Marsigli Lajos (Alajos)¹⁾ voltak. Hogy a sokféle minisztertanácsban és bizottsági ülésben magyar is vett volna részt, annak az iratokban nincs nyoma. Általában a karloviczi congressus előkészítésében Lipót egyedül mint császár, nem pedig mint magyar király szerepel s tanácsosai arról, hogy magyar király is, csak olyankor emlékeznek meg, mikor a magyar korona régi jogcímén akarnak oly követelést emelni, melyet másképen bajosan indokolhattak volna. Ellenben az a körülmény, hogy a congressus tanácskozásának veleje Magyarország lesz, hogy a magyar államterület legnagyobb részének a török uralom alóli felszabadítását jogilag megpecsételni lesz hivatva s így az országot, mely felszabadításáért maga is óriási pénz- és véráldozatot hozott, némely fontos ügyekre nézve szintén meg kellene kérdezni, az előzetes tanácskozásokban soha számba nem vétett. Megkérdezték a legkülönbözőbb embereket, diplomatakat, katonákat, közigazgatási és pénzügyi közegeket, kik közül nem egy vajmi keveset értett a dolgokhoz, de nincs az iratokban nyoma, hogy magyaroktól, legalább az ország főméltóságaitól is kértek volna véleményt. Ily előzmények után szóba sem kerülhetett tehát, hogy a békebiztosok sorába magyart is kinevezzenek. Pedig arra hitlevelén s a régi törvényeken kívül még az 1681: IV. t.-cz. is kötelezte a királyt. Ez a törvényczikk világosan és kötelezően rendelí, hogy a király a portával való mindennemű békeügyet a magyar tanácssal köteles előzetesen tárgyaltatni s a császári követ mellé teljesen egyenrangú született magyart követül kinevezni, a ki a magyar

¹⁾ Némelyik munkája címlapján Luiginak, némelyeken Aloysionak nevezi magát.

tanácstól kapott utasítása értelmében magyar ügyekben önállóan jár el. E törvényről természetesen a császár német tanácsosai megfélemedtek s nem találtam nyomát, hogy az, kit alkotmány az ország törvényeinek őrévé rendelt, a nádor, herczeg Esterházy Pál csak egyszer is figyelmeztette volna reá őket. Ez időben a magyar állami főméltóságok vak eszközei voltak az udvari politikának s csupán személyes érdekeik kielégítésére gondoltak. Bizonyára tudták, hogy Bécsben buzgón készítik elő a békeügyet. De minthogy nem kérdezték őket, nem is avatkoztak bele, mert kényes kérdések fölvetése csak személyes érdekeik kockáztatására vezetett volna.

Igy a császár egészen idegenekből állította össze meghatalmazottait s a melléjük rendelt személyzetet. Főköveteivé gróf Oettingen Farkast, a birodalmi udvari tanács elnökét s gróf Schlick Lipót tábornokot nevezte ki. Oettingen gróf az udvari aristokrácia igazán tipikus alakja. Azok egyike, a kik bele születnek a legfőbb állásokba, kik minden fontos alkalommal előtérbe lépnek a nélkül, hogy tehetségök, tudományok vagy legalább a kellő komolyságuk lenne a közszereplésre. Oettingen gróf annál könnyebben emelkedett a magasba, mert gyermekkori játszótársa volt a császárnak, ki állandó jóindulatot táplált iránta, s a legfőbb állásokba juttatta. Noha az akkori társadalom megszokta, hogy merően a születés és a hatalmasok kegye dönt a legfőbb állások betöltésénél, az a hír, hogy Oettingen fogja a császárt a kébecongressuson képviselni, általános feltűnést, sőt egyenesen kacaját keltett. A gróf soha diplomáciai dolgokkal nem foglalkozott, a török ügyekhez meg épenséggel semmit sem értett, sőt olaszul sem tudott, pedig előre lehetett látni, hogy a törökkel főleg e nyelven fognak a tárgyalások folyni. Oettingen a tollat sem igen szívesen, de mindenesetre kevés ügyességgel forgatta. Irt ugyan sajátkezű jelentéseket, de bennök nem nyilvánul akár az írói, akár a diplomáciai képesség valami nyoma. Társa, gróf Schlick Lipót minden tekintetben messze fölötte állt, ámbár kiválóbb tehetségnek ő sem mondható. De legalább gondos nevelésben részesült s külföldi utazásokat tett. Részt vett a háborúban, Buda ostromakor s később is megsebesült. Családi összeköttetéseinek köszönte ugyan, hogy már 29 éves korában, 1692-ben

tábornok lett. De mindenesetre értelmes, művelt, világlátott ember volt s nemcsak olaszul, hanem francziául is igen jól tudott. Gróf Kinszkyvel francziául folytatott magánlevelezése, mely a cs. és kir. állami levéltár iratai közé van beosztva, a congressus legérdekesebb kütfői közé tartozik s az intimebb dolgokról is sokféle tájékozást nyújt. Oettingen és Schlick mellé a császár az olasz Marsigli gróf ezredest rendelte mint szakferfiút a katonai és a határrendezés ügyében, főleg földrajzi kérdésekben, melyekre nézve számos alapos és kimerítő szakvéleményt készített a két főkövet számára.¹⁾

Marsigli földrajzi kérdésekben, különösen a magyar-török viszonyokat illetőleg korának első szakembere volt. Fiatalsága egy részét Konstantinápolyban tölté, hol megtanult törökül. Azután császári szolgálatba lépett, vitézül részt vett a háborúban. Buda megvételekor örök érdemet szerzett a budai könyvtárak egy részének megmentésével. Bejárta a Duna, a Dráva és Száva vidékeit. Volt Erdélyben, Boszniában, Szerbiában, Havasalföldön s ama tartományokban, melyeket Lajos bádeni örgróf 1690-ben hatalmába ejtett. A császár megbízásából a különféle béketárgyalások folyamán ismételve megfordult a szultán székhelyén Drinápolyban és Konstantinápolyban. Mindez utazásai közben igen alapos tanulmányokat tett, különösen a földrajzi viszonyokkal ismerkedett meg s tömértelen följegyzést és rajzot készített magának. Az udvar az ő térképeit vette alapúl a tárgyalásokban s Jenő herczeg is nem egyszer tőle kért felvilágosítást azon vidékek földirati viszonyairól, melyekre a hadműveleteket ki akarta terjeszteni.

A két főkövet s a földrajzi szaktanácsadó mellé számos más tisztviselő rendeltetett. Till követségi tanácsos volt a jegyzőkönyv-vezető, Talmann pedig a tolmács. Kivülök egész sereg más hivatalnok, nagy számú irodai- és szolgaszemélyzet kísérte a követséget.

Abból a sokféle tanácskozásból, mely a követek elindulását megelőzte, fölöttébb terjedelmes és mindent felölelő

¹⁾ Hyen szakvélemény és néhány magánlevél is van tőle a bécsi levéltár említett gyűjteményében. De legfontosabb iratai Bolognában őriztetnek. Életrajzát megírta Beliczay Jónás. Akad. Ért. a Tört. Tud. Köréből IX. kt.

utasítás került ki a követek számára, kik egyébiránt egész levéltárat cipeltek magukkal. Megkapták a zsitvatoroki, bécsi, komáromi, gyarmati, szőnyi és vasvári békeszerződések másolatait, az 1691-ki béketárgyalások iratait, az utasítást, melyet akkor Paget angol közvetítő a császári udvartól kapott, az 1698-ki alkudozások összes iratait, a törökkel, a szövetséges, valamint a közvetítő hatalmakkal váltott levelezést.¹⁾ E ropant okmánytömeg áttanulmányozása több havi időt igényelt volna s a tárgyalások menetéből nem is tűnik ki, hogy a követek az anyagot átkutatták s értékesítették volna. Az ő szent-írásuk, magna chartájok az az utasítás volt, mely számukra készült s mely minden eshetőségre kiterjedt.

Lipót király nagy utasítása 1698. szept. 26-án kelt s 48 pontból áll. Ezenkívül az udvari haditanács szept. 28-án²⁾ a követeket a tisztán katonai kérdésekben, minő a batárrendezés, a status quo értelmezése, a foglyok kölcsönös kicserélése stb. külön, még pedig 34 pontból álló utasítással látta el, míg a nagy utasítás ezeken kívül a congressus színhelyére, a tanácskozás rendjére, valamint a császári udvar összes kívánságaira és keleti törekvéseire is kiterjedt. Ez utasítás is hangsúlyozza, hogy a négy szövetséges ne együttessen, hanem mindegyik hatalom külön-külön tárgyaljon a közvetítő hatalmak képviselői, a mediatorok útján a török követekkel s a maga ügyeire vonatkozva külön békeszerződésbe foglalja a megállapodásokat.

Mint hogy a helykérdés az utasítás keltekor még csak annyiban volt eldöntve, hogy a congressus a Szerémségben tartassék, a császár a követekre bízta, hogy Pétervárad és Szalánkemén közt alkalmas helyet válasszanak ki s ott üssenek táborn. A formasierű tárgyalásokat azonban a követek, bárhol legyen is a congressus, csak akkor kezdhették meg, ha bizonyosságot szereztek róla, hogy a török csakugyan elfogadja az uti possidetis elvét. Ez az elv pedig úgy értendő »uti possidetis, ita porro possidetis utrinque sine omni limitatione, exceptione aut etiam reservatione«. Mihelyt meggyőződtek

¹⁾ Mindezt elmondja a nagy utasítás.

²⁾ Ez utóbbi megjelent Feldzüge II. 441—498. A másik, tulajdonképeni diplomatiail utasítás a cs. és kir. állami levéltár iratai közt van.

róla, hogy a török ez elvet ily értelemben magáévá tette, írásba kellett foglalniok összes kívánságaikat s átadniok a két mediatornak, a két közvetítő hatalom képviselőjének. Ez iratot is csak akkor volt szabad kezökből kiadni, mikor meggyőződtek, hogy a török is elkészült a maga javaslataival s ő is kész átadni azokat a mediatoroknak. E kettős javaslatok alapján indítandók meg a szóbeli tárgyalások, melyek eredményei pontonként szövegezendők s a mely pontra nézve mindkét fél megegyezett, annak szövege végleges jóváhagyás végett Bécsbe küldendő. Hogy a követek minél gyorsabban érintkezhessenek az udvarral, gróf Paar főpostamester utasított, hogy a congressus és Bécs közt rendes postai összeköttetést szervezzen.

Az utasítás hangja elég erélyes ugyan, de nagyon határozottan kifejezést nyer benne a bécsi udvar békevágya. Az uti possidetis elvé teljesen kielégítette s lemondott minden oly igényről, mely ez elven túlmént. Ilyen volt például Moldva és Oláhország, a magyar korona e két régi melléktartományának hová tartozandósága. Területükből semmi sem volt a császár kezén s így az uti possidetis elvét reájok nem lehetett alkalmazni. Lipót király Moldvát illetőleg még 1690. szept. 2-án János lengyel királyhoz külön levelet intézett, melyben kijelenté, hogy Moldvára irányuló jogigényeit Lengyelországra ruházza át,¹⁾ ellenben Havasalföldre vonatkozó jogait fentartja. Akkor a császári hadak meg is szállták e tartományt s a vajdával hűségesküt tettek Lipótnak. Csakhogy a katonai helyzet gyorsan megváltozott s a császáriak kivonultak az országból. A szept. 26-ki utasítás az 1690-ki levélnek megfelelően Moldvát a lengyel érdekkörbe tartozónak tekinti s reá vonatkozólag semmi jogot sem formál. Ellenben Havasalföldét illetőleg azt kívánja, hogy vajdáját az ország válassza, a választott mindkét császártól kérje megerősítését s ha megkapta, mindkettőnek hűségesküt tegyen, s az évi adó, melyet fizetni fog s melynek összege később állapítatik meg, a két császár közt egyenlően osztassék meg. Szept. 26-án, mikor az utasítás készült, a bécsi udvar még ilyen igényeket emelt Havasalföldre. De még

¹⁾ A levelet a főtudasítás említi s a követek megkapták másolatát.

mielőtt a congressus megkezdte működését, megváltoztatta álláspontját, hogy a béketárgyalások sikerét ne nehezítse. Gróf Kinszky, a főminiszter, a császárnak már okt. 27-én előterjesztést tett, melyben azt mondja, hogy Lipótnak kétségkívül kettős joga van Havasalföldére. Az első az, hogy az ország egykor a magyar korona melléktartománya volt (*illud in dependentia et appertinentia a regno Hungariae jam olim et ab antiquo*). A másik meg az, hogy az elhunyt vajda az oláh rendek nevében hűséget esküdött neki. Mindazáltal azt ajánlotta, hogy Havasalfölde dolgát a mostani tárgyalásokban elő se hozzák, mert a porta úgy sem teljesítené a császár kívánásait. Jobb tehát az ügyet máskorra halasztani, mert így legalább a jogczím érintetlen marad s alkalom adtán érvényesíthető lesz. Lipót, a ki mindig ígazat adott minisztereinek, ez úttal is helyeselte e felfogást s ennek megfelelően a békekövetek utólag azt a rendeletet vették, hogy a főutasítás ellenére mellőzzék Havasalföld ügyét.

A két utasítás, melyet a követek kaptak, elég tiszta képet ad arról, mit értettek Bécsben az uti possessio elve alatt. Az elv maga nagyon egyszerű volt, de midőn sok száz mértföldnyi területen, földrajzilag szertelenül különböző vidékeken végre kellett hajtani, az az akkori csekély tudományos segélyforrások mellett természetesen óriási nehézségekbe ütközött. A hadakozó felek tényleges birtokállománya nem volt pontos katonai örvonallal egymástól elkülönítve. A szükségletnek megfelelő térképészeti felvétel sem történt s a tényleges birtokállomány sokszor nagyon kuszáltnak, bizonytalanak látszott. Itt egy olyan vár volt császári kézen, melynek vidékét, tartozékait még a török bírta. Amott meg török kézen volt oly terület, mely természetszerűen a császár új birtokaihoz tartozott, melyre a határvonal katonai kikerekítése szempontjából vagy a kereskedelem érdekében multhatatlanul szüksége volt. Volt az utasítás szerint *possessio certa*, vagyis olyan föld, a mely a valósággal a császáriak kezén volt s *possessio incerta*, melyre az uti possessio elve alapján a császáriak jogát igazolni nem lehetett ugyan, de melynek átengedését honvédelmi szempontból mégis követelni kellett. Ugyanígy állt a dolog török részen. Voltak kezén olyan helyek, melyek megtartására

súlyt nem fektetett, ellenben követelnie kellett oly helyek visszaadását, melyek a császár birtokában voltak. Hogy e zűrzavarba némi rend jöhessen, az utasítás meghagyta a követeknek, hogy a határrendezés kérdését három főrésztre osztsák. Az elsőbe foglalják a Dunán túli északnak és délnek eső területek határát, a másodikba a Dunán inneni, délnyugatiországi határt, a harmadikba a Száva, illetve Unna menti határvonalat.

A mai Galicziától Dalmáciáig kellett tehát az új határvonalak mentén az uti possessio elvét gyakorlatilag alkalmazni. Az utasítás erre nézve azt mondja, hogy az első szakaszon a határvonal Moldvánál kezdődik s végig menve Havasalföldén a Vaskapuig, onnan Orsovától a Béga felé húzódik a Tiszaig, mely határfolyó legyen. Erdélyre nézve kétség se foroghatott fenn, mert annak egész területe a császáriak kezén volt. Ekképen az utasítás nem mondhatott Erdélyről egyebet, mint azt, hogy ez a tartomány minden kikötés nélkül Lipót király kezén maradjon (*plenarie et absque omni reservatione nobis asseratur*). Ez alapról a követek a tárgyalások folyamán teljességgel nem térhettek le. Az iránt sem hagyta őket homályban az utasítás, hogy Erdély alatt milyen terület értendő s mik a tartomány határai? Moldva és Havasalfölde felé a határ különben is tisztázva volt, Magyarország felé meg — mondja az utasítás — »a hegység, illetve a vaskapu az — s így is maradjon«.

Sokkal bonyolultabb volt a Temesköz dolga. Itt — mondja az utasítás — a Maros és Tisza mindkét partja a császáriak kezén van s így ez *possessio certa*. Az ő kezökön van a Tisza és Béga közt egy sáncz is, a Bégán túl meg Karánsebes, Lugos és Medjes.¹⁾ Az uti possessio-nek megfelelően mindéz a császárt illeti s a követeknek oda kellett törekedniök, hogy az egész terület a Bégáig a császáré maradjon. De mint már jeleztem, Bécsben nem nagy súlyt fektettek sem az egész Temesköz, sem egyes részei megszerzésére s a béke érdekében itt áldozatokra is készek voltak. Már ez az első főutasítás meghatalmazza tehát a követeket, hogy

¹⁾ A Feldzüge című szakmunka nem tudja megállapítani, hogy ez milyen hely neve s azt mondja, hogy esetleg Mehádia.

Temesközben engedményeket tegyenek az uti possidetis rovására. Ha a török semmi áron sem akarna beleegyezni, hogy itt az uti possidetis érvényre jusson, a követek azt az indítványt teheték, hogy a Bégáig terjedő terület elpusztíttassék, desertum-nak nyilváníttassék s a rajta élő gyér lakosság elköltöztessék, sőt Karánsebes és Lugos is lerontassék, ha a török a Szávánál és Unnánál ellenengedményeket tesz. Csak Becskerek és Medjes maradjon a császárnak, ez utóbbi azért, mert a Vaskapuhoz közel fekszik. Viszont Csanád, mely még török kezén volt, lebontandó.

A mi a Tisza-Duna vidékét illeti, az utasítás szerint itt Tittel és Pétervárad a császári birtok végpontja. A követek megbízattak, hogy a Pétervárad és Zimony közti területből minél többet, legalább Karloviczot igyekezzenek megszerezni.

A mi végül a határ utolsó szakaszát illeti, a Szerémségtől a Száva és Unna alkossa a határt, mely Horvátországban a Puppina-hegyig menjen, a s puppinai vár erődítményei lebontassanak. Ugyanaz történéjék mindazon erődítményekkel, melyek az Unnán túl császári vagy török kézben vannak. Az új határt a császári terület és az akkor velencei Dalmácia közt utólag a helyszínén külön bizottság állapítsa meg. Ez azért volt szükséges, mert előbb Velence és a török közt kellett Dalmácia határait végleg rendezni. A követelések, melyeket Velence a dalmát határon emelt, Bécsben bizalmatlanságot keltettek s a császár az utasításban kijelenti, hogy azok kielégítését csak *salvis juribus nostris* tűrheti. Végül a császár Ragusa köztársaságra is igényt emelt, mely 1684-ben önkényt visszatért a magyar korona fenhatósága alá.

A főutasítás 26 pontja gróf Thököly Imrére vonatkozik. Thököly a nagy háború tulajdonképeni felidézője, egykor Felső-Magyarország és Erdély fejedelme, nejével Zrínyi Ilonával, kit a császár egyezség alapján bocsátott ki hozzá, török földön élt mint emigrans. Társai¹⁾ az idők folyamán az örökös sze-

¹⁾ Sándor Gáspárról, kinek becses emlékiratai maradtak fenn, a Feldzüge (II. 52.) azt mondja, hogy a császáriaknak a török táborból kémiszolgálatokat tett s 1697. július derekán a török haderőről titkos jelentést küldött. Ez irat most is megvan a bécsi hadügyi levéltárban (1697. fasc. VII. 26 c.)

rencsétlenségek közepett mindinkább elhagyták s ámbár az 1697-ki felső-magyarországi parasztlázadás következtében, ismét néhány száz ember is seroglott köréje, ez időben Thököly, különben is törődött, beteges ember, elvesztette egykori veszedelmességét s a béke megkötése esetén az új viszonyok közt általában nem számíthatott politikai jelentőségre. De Bécsben engesztelhetetlenül gyűlölték »proditorem et rebellem istum improbissimum, huic belli auctorem et execrandum impostorem« s azt követelték, hogy mihelyt megkötik a fegyverszünetet, melynek a béketárgyalásokat természetesen meg kellett előznie, a porta haladéktalanul szolgáltatssa ki kellő megfenyítés s elijesztő példa alkotása czéljából, (ad sumendos de eodem meritis poenas et ut statuendum violatae fidelitatis exemplum). Thököly kiadatását a követeknek a nemzetközi jog alapján kellett követelniök, mely a bécsi felfogás szerint szigorúan kötelezte a portát a gyűlölt ember feltétlen kiszolgáltatására.

A követek még sok más, hazánkat többé-kevésbé érdekülő követelés emelésére utasítottak. Ide tartozott első sorban az, hogy az új békeszerződés biztosítsa mindkét állam alattvalóinak egymás területén a kereskedelem és árucseré szabadságát. Külön kereskedelmi szerződés kötésére vagy a császári alattvalók számára szerzendő kiváltságokra és kedvezményekre azonban nem gondoltak, a mint az udvar és vezető emberei általában keveset törődtek az alattvalók anyagi érdekeivel. Gazdasági politika helyett inkább valláspolitikát űztek. Ennek megfelelően a követek utasítottak, vétessék föl a békeszerződésbe, hogy a török birodalomban élő római katolikusok régi jogaik élvezetében maradjanak s hogy Jeruzsálemben a szent helyek őrzése ismét a Ferenczrendiekre bízassék.

Magát, az új békét a császári udvar lehetőleg hosszú időre, legalább harmincz esztendőre akarta megkötöni, hogy mentül tovább ne zavarja a keleti kérdés, s egész erejét a Nyugaton érvényesíthesse. Hogy legalább idővel a Temesköz felszabadításával tetőzze be Magyarország felszabadítását s a Balkánon, hol a Habsburgoknak még mérhetetlen kilátásaik nyíltak, új hódításokat tegyen, arról az udvari politika telje-

sen lemondott. Minél hosszabb békét sürgetett s ha a török 30 évre nem akarta magát lekötni, 25, de legalább 20 évre szabadulni igyekezett a keleti bonyodalmaktól. Az utasítás szerint 20 évnél rövidebb tartamú békét a császár meghatalmazottai nem köthettek. Egyszersmind gondoskodniok kellett a szerződésben arról, hogy a császár és a szultán diplomáciai érintkezéseiben az európaiilag elfogadott szabályok és szokások érvényesüljenek. Eddig a császár követei sokféle korlátolásnak és kellemetlenségnek, nem egyszer barbárságnak voltak Konstantinápolyban kitéve. A császár immár azt követelte, hogy a két udvar diplomáciai képviselői az általános nemzetközi jog védelmé alá helyeztessenek, s e jog szabályainak megfelelő bánásmódban és védelemben részesüljenek s hogy az azzal ellenkező szokások, minő például az, hogy a császári követnek török, a töröknek meg német ruhát kellett öltetnie, eltöröltessenek.

Egészben a császári meghatalmazottak utasításai igen békések voltak s egyetlen egy oly kívánságot sem tartalmaztak, mely a küszöbön álló békecongressus művének sikerét kockáztathatta volna.

IV.

E közben az összes érdekelt államok kinevezték congressusi követeiket, kik közül a császár szövetségesei Bécsben gyűltek össze. Nagy Péter, orosz czár bécsi követét, Wosnyezin Bogdánovics Propokot rendelte ki meghatalmazottává. Ő lett a congressus fenegyereke. Ép oly durva, erőszakos, barbár volt, mint ura, és hóbortjaival, fegyelmezetlenségével hol megijesztette, hol megneveltette társait. Különösen Malachovszki Szaniszló poseni palatinust, Lengyelország követét választotta ki durvaságainak czéltáblájává s a két követ a többiek mulatóságára, részben megbotrútkozására állandóan bosszantotta, sértegette egymást még pedig írásban és szóban. A muszka mindig mást akart, mint a lengyel s az ellenkezőjét tette annak, a mit az tett. A küzdelemnek nem politikai természete volt. A muszka csak azt akarta bizonyítani, hogy van olyan úr,

mint a lengyel s hogy Oroszország van olyan hatalmas, mint Lengyelország. E végből Wosnyezin minduntalan más-más szerepet játszott a congressus színpadán,¹⁾ hol gorombáskodott, hol nem akart a megállapított tanácskozási és házi rendhez alkalmazkodni, a nélkül azonban, hogy a megoldás elé komoly akadályokat emelt volna. Tényleg ha akarta is a vizet zavarni, nem volt hozzá sem elég ügyessége, sem elé komolysága. Csupán a lengyelrel folytatta a gyerekes »polgárháborút«, mint Schlick a két követ örökös ezivakodását gúnyosan nevezi.²⁾ A császár negyedik szövetségese Velence, szintén bécsi követét, Ruzini Károlyt rendelte ki congressusi képviselőjévé. Ruzini hivatásszerű, igen művelt diplomata volt, ki az eddigi békealkudozásokban is részt vett s kellő ismerettel és tekintéllyel tudta hazája azon életbe vágó érdekeit, melyek szóban forogtak, képviselni. A mi a szultánt illeti, ő főkanzellárját, Rámi Mohammed reis-efendit és Maurocordato Sándor portai főtolmácsot, ki ez alkalomból titkos tanácsosi rangot nyert, küldte el a congressusra. Rámi efendi komoly, kormányzási ügyekben járatos embernek látszik, ki felfogta hazája súlyos helyzetét, őszintén akarta a békét s a nehéz viszonyok közt tapintatosan viselte magát. Tudott engedményeket tenni, de tudott sziklaszilárd is lenni, mikor a török birodalom érdeke vagy a szultán tekintélye megkívánta. Mivel azonban nem érintkezhetett közvetlenül, hanem csak tolmács útján a többi meghatalmazottakkal, a tárgyalások súlya nem reá, hanem nagyobbára társára, Maurocordatorra nehezedett. Ez az éles eszű görög furfangos, ravasz ember volt; már előbb sokszor részt vett a diplomáciai munkában s ismerte feladata minden részletét. Azt remélte, hogy a szultán azzal fogja hűségét jutalmazni, hogy Moldva vagy Havasalfölde vajdájává nevezi ki s így teljes tehetségével igyekezett a veszedelemből megmenteni Törökország számára azt, a mi még megmenthető.

¹⁾ »Der Moskowiter, dessen Person auf diesem Theatro schon so mannigfaltige Veränderungen gespielet hat« — mondja róla a congressusi napló decz. 18-án.

²⁾ Okt. 25-én írja Kinszkynek, hogy egyre foly la guerre civile entre les ambassadeurs de Moscovie et de Pologne.

A közvetlenül érdekelt hatalmak megbizottai mellett ott voltak azon két állam képviselői is, melyek a béke létrejöttén évek óta a legnagyobb buzgósággal fáradoztak. Ezeknek a közvetítőknek, a mediatoroknak jutott a tanácskozásokban a vezérlő szerep, mert az alkudozó felek formászerűen elfogadták közvetítésöket, sőt a congressus egész házirendje azon az elven nyugodott, hogy az érdekelt felek közvetlenül egymással nem is érintkezhetnek, hanem kizárólag a mediatorok útján. Anglia és Hollandia e célra portai követeiket, amaz sir Paget Vilmost, ez Colyer Jakabot nevezte ki. Mindketten régóta fáradoztak a béke érdekében s a szultán nem kételkedett benne, hogy őszintén és komolyan dolgoznak elfogadható béke létrejöttén. Az idősebb, Paget lett kettejük közül a congressus vezéralakja; Colyer még ifjú ember lévén, önkényt háttérbe lépett, ámbár a törökök igen kedvelték; mert törökül is beszélt. Paget azonban nemcsak koránál, hanem tehetségeinél, sokoldalú diplomáciai ismereteinél, higgadtságánál fogva is irányadó szerepet vitt. A legbonyolultabb helyzetekben hamar feltalálta magát s tapintata és tekintélye nem egyszer megengesztelte a már-már szakítással fenyegetőzö érdekelt feleket. A török sokat adott szavára s döntő pillanatokban a szövetségeseket is mérsékletre tudta bírni, ámbár nem mindig voltak vele megelégedve.¹⁾

Mikor a császáriak okt. 14-én Futtakra megérkeztek, csak a velencei követet találták ott, ellenben a muszka meg a lengyel összekapva a szálláson, előre sietett Péterváradra. A közvetítők s a törökök Belgrádban voltak s Paget onnan értesítette okt. 16-án a császáriakat, hogy mielőtt a tanácskozás helye végleg megállapíttatik, az illető vidéken, a Szerémségben ki kell hirdetni a fegyverszünetet. Minthogy a török kötelezte magát, hogy a fegyverszünet idején több katonaságot, mint a mennyi díszörségül s a congressus biztonsága érdekében szükséges, a Száván túlra át nem küld, a fegyverszünet

¹⁾ Nov. 28-án írja Schlick Kinszkynek: La médiation de mylord Paget est conduite avec sagesse et modération, mais soit vous dit sous un dernier secret, d'un autre côté si pauvre et si stérile; qui nous servira de fort peu de choses. Ils soutient insultes, reproches et menaces, sans oser piper devant ces messieurs-là.

Jenő herceg fővezér nevében megkötöttetett. Ágyúdörgés, dob- és trombitaszó közt hirdették ki okt. 17-én Péterváradon, másnap a dunai naszádosok közt s a császáriak közeli táborában, hogy a Duna és Száva közt, meghatározott területen a béketárgyalások tartama alatt minden ellenségeskedés szorosán tiltva van. Erre a mediatorok 19-én elindultak Belgrádból s Krusedolig mentek. A török követek 22-én szintén átjöttek a Száván s Szalánkeménnel szemben a Duna jobbpartján állapodtak meg. E hírré 23-án a szövetségesek (ekkor ott volt a lengyel és a muszka is) szintén elindultak Futtakról.

Késő ősze járt az idő, mikor négy szövetséges hatalom meghatalmazottai 1698. szept. végén Bécsből útra keltek. Mindegyik követség külön indult s okt. 14-én Futtakon kellett találkozniok, mert Pétervárad közelében ez volt az egyedüli lakott hely s a többi községekből a háború idején szétfutott a népesség az a része is, mely életben maradt. A császáriak sem együtt utaztak. Schlick és Marsigli elváltak Oettingentől s Jenő herceg táborába mentek a Temesközbe, hogy bemutassák neki a béketárgyalások alapjául megállapított pontozatokat. Bécsben attól féltek, hogy a török fölvéteti az új békeszerződésbe azon kötelezettséget, hogy az új határ mentén új várakat és erődítményeket emelni nem szabad. A védtelen Maros-vonal biztosítására az udvar megbízta Jenő herceget, erősítse meg hevenyében Arad várát s lehetőleg a békeszerződés aláírása előtt készüljön el a munkával, hogy a portának ne legyen módja az új vár ellen kifogást emelni. Ugyancsak a herceg rendelte ki a békecongressus színhelyén szükséges katonai erőt. Schlick és Marsigli okt. 13-án érkeztek a herceg táborába s hamar eljárva megbizásukban, még az nap folytatták a Corbelli vértés ezred s a Thürheim- és Anhalt-ezredek egy-egy zászlóalja kíséretében útjokat Futtaknak, hová másnap az Anhaltok egy másik zászlóalja követte őket. 23-án az összes követ-ségek Futtakról Péterváradra mentek, hová mindegyik külön, egy lovas század kíséretében vonult be. Péterváradon katonai rend uralkodott s a várparancsnokság minden követ és kísérete számára előre gondoskodott lakásról. A lakások meg voltak számozva s a mint valaki megérkezett, megkapta a maga számát, mely azonos volt a részére rendelt lakásával. A muszka

azonban nem akart a rendhez alkalmazkodni, hanem erőszakkal bele ült abba a lakásba, mely éppen megtetszett neki. A császári követség bevonulása 24-én nagy pompa kifejtésével ment végbe. Öt 60 ágyúlovás fogadta. A várparancsnok díszebédet adott tiszteletökre, melynek befejeztével az összes követek tovább indultak a pusztán heverő Karlovicz község közlébe. Itt várta őket a mediatorok küldötte s meghozta a congressus helyének végleges megállapítása tárgyában a javaslatokat. A helykérdés még mindig nem volt eldöntve. Török részről a Szalánkeménnel szemben lévő területet ajánlották, miben a császáriak megnyugodtak. De hogy az egyes telepek véglegesen hol helyezkedjenek el, arra nézve csak most, okt. 24-én történt megállapodás.

Arról szó sem lehetett, hogy a meghatalmazottak valamelyik községben helyezkedjenek el. Tábort kellett ütniök a pusztta földön s sátor alatt tanácskozniok. Ily táborhoz meg alkalmas területet kellett a helyszínén hozzá értő embereknek, műszaki katonatiszteknek kiszemelniök. Ez is megtörtént s a tábor felállítására Pétervárad és Szalánkemén közt a jobbparti Karlovicz határa látszott a legalkalmasabbnak. Karlovicz maga akkor szegényes falu volt és különben is lakatlanul állt. Nem is benne ülésezett a congressus, mely tőle nyerte nevét s mint karloviczi békecongressus szerepel a világtörténelemben. Sőt a különböző hatalmak képviselői nem is együtt, hanem három különböző csoportban helyezkedtek el. Péterváradról kiindulva Karlovicz falu környékén¹⁾ volt a szövetségesek: a császár, Velence, Lengyel- és Oroszország küldötteinek táborhelye. Ez első teleptől félórányira, a Duna közelében a balparti Szalánkemén felé következett a második telep. Itt épült maga a nagy tanácsház, a hivatalos ülések színhelye s tőle jobbra és balra álltak a mediatororok, az angol és a hollandi követ sátrai. E középső teleptől ismét valami félórányira Szalánkemén

¹⁾ Ama képen, mely Ruzini követjelentéséhez (Pontes Rerum Austr. Dipl. XVII.) mellékelve van s mely mind a három táborot feltünteti, a császári tábor úgy van elhelyezve, mintha Karloviczon innen Pétervárad felé épült volna. Ellenben a congressusi iratok szerint (okt. 25-iki jelentés) valami félórányira Karloviczon túl állott az.

felé emelkedett a török telep, a szultán meghatalmazottainak, valamint kíséretöknek s a katonai őrségnek szállása.

Csak okt. 24-én egyeztek meg a helyre nézve véglegesen s másnap megkezdték az egyes telepek megfelelő berendezését. A török a maga módja szerint gondoskodott a saját telepének lakályos állapotba helyezéséről. Hogyan tette, arról a congressusra vonatkozó okiratok nem szólnak, mert a szövetséges hatalmak képviselőinek a legszigorúbban tiltva volt a török táborba átmenni. Minden érintkezés csupán a mediatorok útján történhetett, kik szigorúan intézkedtek, hogy más, mint általok közvetített összeköttetés a császári és a török tábor közt ne álljon fenn. Így tehát a béke megkötéseig a császáriak közül senki sem juthatott a török táborba, s leírást sem adhatott róla.

Ellenben a szövetségesek és a közvetítők telepeiről az iratokban vannak kimerítő leírások, sőt sikerült rajzok is, melyek eleven képet adnak a világtörténelmi esemény színhelyéről. Mihelyt a császári hadmérnöki tisztek megállapították a szövetségesek telepei számára alkalmas helyet, nyomban katonaság — a Thürheim és Anhalt ezredek egy-egy zászlóalja — szállta meg, melynek védelme alatt haladéktalanul hozzá fogtak a sátrak építéséhez. A császári követek utasításához képest a szövetségesek telepét a műszaki tisztek in figura quadrati olyképen alakították meg, hogy közepén nagy négyszögletes tér maradjon a katonai főőrség számára. A tér négy oldala a négy követség számára jelöltetett ki. A mint az elrendezésről a muszka és a lengyel követek értesültek, nyomban összevesztek azon, ki melyik oldalán a főtérnek szállásoltassék el. Az ilyesmit akkor hivatalosan »competenz-conflict«-nek szokták nevezni. Mindegyik magának igényelte az első helyet a császári követek után. Ezek úgy akartak a bajon segíteni, hogy meghagyták a mérnököknek, hogy az egyes helyeket ne 1. 2. 3. számmal jelöljék meg, hanem kitűzve a császári követség helyét, a három szövetségesre bízzák, hogy a maga kénye-kedve szerint a főtér azon oldalán helyezkedjék el, a hol neki tetszik. Ne legyen sem első, sem utolsó hely, hanem tanyázzék mindenki ott, a hol akar. A muszka folyton rakoncátlankodott ugyan s durván bánt lengyel társával, de

végre mégis bele egyezett az elhelyezésbe. Csakhogy a császáriak tudták, hogy a végrehajtásban majd talál módot az újabb akadékoskodásra s e föltevésben nem is csatlakoztak, mert a végleges elhelyezkedés csakugyan újabb bonyodalmakat okozott.

A nagy négyszögletű tér, melyet a hadmérnökök a Duna közelében kijelöltek s melynek körülbelül közepén a főörség, mindenik szögletén még katonai őrszem állt, jobboldali részét jelölték ki a mérnökök a császári meghatalmazottak számára. A szemben eső oldalt a velencei követségnek, a másik kétőt a lengyelnek és a muszkának szánták. De ez utóbbi hamarjában az alsó oldalt foglalta el, s így a Dunához közel eső oldal a lengyelnek maradt. Csakhogy ez nem volt vele megelégedve s önkényesen, az eredeti terv kiforgatásával magán a főtéren, a főörség és a velencei követség közt helyezkedett el. A főtér körül egész kis város alakult faházakból és táborig sátrakból. A legnépesebb a császári telep volt. A mennyire az egykorú rajzból kivethető, 28 kisebb-nagyobb barakból állt. A Dunához közelebb Schlick és kísérete, lejjebb a muszka felé Oettingen és kísérete tanyáztak. A két császári követ sátrai közt középen emelkedett a nagy külön sátor az iroda és a posta számára.¹⁾

A diplomáciai és más polgári személyzet biztonságán a puszta vidéknek megfelelően tekintélyes haderő őrködött. A telep hátában állandóan két gyalog zászlóalj, míg az arcvonalban a gróf Corbelli vértés ezred táborozott s jó előre tolt a őrszemét.

A szövetségesek telepéről a Duna mentén vezetett az út a mediatorok telepére. Itt nyomban hozzá fogtak a nagy tanácsház elkészítéséhez. A nagy ház szilárdan épült, mert később emlékkápolnává akarták átalakítani. Beosztása egészen olyan volt, mint Ryswyckben azon kastélyé, melyben az ottani congressus tanácskozott. Ez a tanácsház nagy faalkotmány volt s négy szobából állt. Közepén emelkedett maga a nagy tanácssterem, melyből jobbra és balra egy-egy szoba nyílt, az egyik a török, a másik a szövetségesek azon meghatalma-

¹⁾ Az egész telepről csinos kézirajz nyújt áttekintést. Az okt. 25-ki iratokhoz mellékelve. Állami lev.

zottai számára, kik a törökkel épen alkudoztak. A negyedik szoba, melyet a tanácssteremmel szintén ajtó kötött össze, a mediatorok szobája volt. Mindenik szobából külön ajtó nyílt a szabadba, hogy a tárgyaló felek a részükre kijelölt helyiségbe közvetlenül bejuthassanak.

A nagy fasátor fölépítése azonban sok időt kívánt s csak november második felében ért véget. Addig a tanácskozások ideiglenes helyiségben folytak, egy táborig sátorban, melytől jobbra és balra a császári és a török követek rögtönzött sátrai álltak.¹⁾

A tanácsház két oldalán egyenlő távolságban épültek az angol és a hollandi követek és személyzetök sátrai. Ezt a telepet, a tulajdonképeni congressus színhelyét nem kizárólag császári, hanem vegyes, vagyis császári és török őrség őrizte. Császári részről már okt. 25-én 140 ember küldetett a mediatorok telepére, hol részben az angol, részben a hollandi követ sátrai körül helyezkedtek el a valószínűleg hasonló számú török janicsárság mellett. A katonaságnak nemcsak az volt feladata, hogy a telep biztonságára ügyeljen, hanem az is, hogy a különböző telepek közötti titkos érintkezést megakadályozza.

Mintegy félóránnyira Szalánkemén felé állt a török telep, mely kétségtelven ép oly népes volt, mint a császári, ámbar inkább katonai táborhoz hasonlított. Az elmondottak kellő képet adhatnak a történelmi jelentőségű, emlékezetes karloviczi congressus külsőségeiről, hely- és lakásvizonyairól. Mikor október 25-én az egyes telepek fölépítése megkezdődött, még senki sem sejtette, hogy a tanácskozások meddig fognak tartani. Az összes követekben megvolt az óhaj, hogy minél előbb végezzenek, s mindenki azt hitte, hogy a congressus 3—4 hét alatt befejezi működését. Ez is elég sok volt ugyan a sátor alatti táborozásra, mert már október 25-én hűvösre fordult az idő. Csakhogy nem négy hétig, hanem teljes négy hónapig, az egész télen át, mely pedig erős volt, elhúzódtak a tanácskozások. Noha a barakkokat minden lehető kényelemmel látták el s a falakat szőnyeggel borították, hogy minél több védelmet nyújtsanak az időjárás viszontagságai ellen, a téli évszak, az

¹⁾ E sátor alatti tanácskozásról is van kézirajz az iratok közt.

erős fagy, jég, hó miatt a követeknek sokat kellett szenvedniök, a szolgaszemélyzetből pedig többen estek áldozatul a tábori életnek. Néhányan megfagytak az erős hidegben, mások megbetegedtek s a táborozás általában sok kényelmetlenséggel és kellemetlenséggel járt. De voltak egyéb bajok is. Minthogy a tábor három külön, egymástól messze eső telepből állt s az egész vidék pusztá, lakatlan volt, a tekintélyes katonai erő kifejtése daczára a közbiztonság állandóan veszélyeztetve maradt. Útonálló, zsványok, tolvajok kalandoztak a közelben s megrohanták nemcsak az egyes járó-kelőket, kik az egyik telepről a másikra küldettek, hanem magát a tábort is. Több ízben riadót vertek a táborban s valóságos harcztot kellett vívni a vakmerően támadó gyülevész néppel. De maga a császári és török katonaság is sokszor zavarta a rendet, mert sajátos helyzetében fegyelme meglazult. A janicsárok egyszer megtámadták Paget kíséretét. Másrészt a császári zsoldosok megunva az egyhangú tábori életet, belekötöttek a polgári szolgaszemélyzetbe, mely maga szintén nem volt valami mintaképe az erénynek. Elég az hozzá, hogy a karloviczai congressuson közvetve vagy közvetlenül résztvevők helyzete épen nem volt irigylésre méltó, hanem sok bajjal, bosszúsággal, nélkülözéssel, veszélylyel járt s azokból az ünnepélyekből és szórakoztató mulatságokból, melyek a diplomaták nemzetközi találkozásait kísérni szokták, ő nekik nagyon kevés jutott. Ételről-italról bő gondoskodás történt ugyan s minthogy abban a korban sokat ettek-ittak az emberek, a tábori élet egyhangúságában is folyt az eszem-iszom hatalmasan. De máskülönb a főszórakozást mégis csak a munka nyújtotta, melyből kijutott különösen a mediatoroknak és a töröknek, kiknek minden egyes ellenféllel külön-külön kellett tárgyalniok és végezniök, míg a szövetségesek legalább egymással nem tárgyaltak.

Míg a kijelölt telepek végleg elkészültek, a meghatalmazottak kölcsönös látogatásokkal töltötték az időt. Okt. 27-én a muszka tisztelgett a császáriaknál s a velenceinél, de a lengyelnél nem. Még az nap vették a császáriak az értesítést, hogy a mediatorok már megérkeztek a magok telepére. Oettingen és Schlick nyomban átrándultak hozzájuk. A török őrség nagy ünnepélyesen fogadta őket, mire Paget és Colyer urakkal

megbeszélték a további teendőket. 28-án folyt a vizitelés. 29-én pedig megkezdődött az egyes követek meghatalmazásainak megvizsgálása. Erre nézve az a megállapodás történt, hogy a meghatalmazások a két közvetítő hatalom képviselőinek adassanak át, kik a magokéval együtt a törökét átküldik a szövetségeseknek, ezeket meg a töröknek. Mindenki beletnyugodott, csak Wosnyezin orosz követ nem. Azt mondta, hogy az ő meghatalmazásában szó sincs közvetítőkről, nem is akar tehát velök érintkezni, hanem egyenesen a törökkel fog tárgyalni. Csak hosszú rábeszélés után alkalmazkodott a megállapított házi-rendhez s mutatta be meghatalmazását. Okt. 29-én vették a szövetségesek a közvetítők s a törökök meghatalmazásait. Így e formáság is elintéztetett s az összes meghatalmazások bemutatása és kieserélése megtörtént. De még mindig nem lehetett a tulajdonképeni munkához látni. Okt. 31-én s november első napjain a szövetséges hatalmak követei, mint immár hivatalosan a congressus tagjai egymásnál kölcsönösen vizitáltak s hivatalosan bemutatták magukat egymásnak s a mediatoroknak. De még ezután sem lehetett a tanácskozásokat megkezdeni, habár a török napok óta nyomatékosan sürgette.¹⁾ A nagy tanácsház még mindig nem készült el s nem volt helyiség, melyben a tárgyalást meg lehetett volna kezdeni. A rossz időjárás, valamint a mesteremberekben és munkásokban való hiány lassította az építést s a török követek már okt. 30-án felajánlották a magok mesterembereit, hogy a tanácsház minél gyorsabban elkészüljön. Az összes jelentések hangsúlyozzák, hogy török részről folyton a tanácskozások megkezdését sürgették. Paget, valamint Colyer, kik épen úgy közvetlenül érintkeztek a törökkel, mint a császáriakkal, még október végén biztosították a császáriakat, hogy a porta komolyan és őszintén meg akar egyezni, s hogy a tárgyalások kilátásai olyan kecsegtetők, minők eddig sohasem voltak.²⁾

A szultán valóban békét akart. Az 1697-ki zentai csapás, melynek közvetlen szemtanúja volt, nemcsak anyagi erejét, hanem erkölcsi bátorságát is megtörte. Véget akart vetni a

¹⁾ Okt. 30-ki jelentés.

²⁾ Okt. 30-ki jelentés.

veszélyes helyzetnek, melyben nemcsak külső ellenség, hanem alattvalóinak elégedetlensége is fenyegette. A hosszú háborúnak nem egy szultán esett áldozatul, mert az örökös vereségek minduntalan forradalmat, fölkelést keltettek, hol a tartományokban, hol a fővárosban s a szultán attól félhetett, hogy ha békét nem köt s erejét a belső forrongás elfojtására nem használja, a saját trónusát is halomra dönti a zivatar. Életérdeke sugalta tehát, hogy legalább külső ellenségeitől szabaduljon. Az áldozatokért, melyekkel a béke járt, különben sem lehetett őt magát felelőssé tenni, mert a háborút nem ő idézte föl, másrészt meg ismételve személyesen állt a hadai élére s egy ideig diadalmasan is vezette őket. Semmi esetre sem lehetett tehát azzal vádolni, hogy mint elődei a szerályba bújik s nem kockáztatja életét birodalma megmentéséért. Küzdött bátran, a míg lehetett s most, hogy kihullt kezéből a kard, számolnia kellett és számolni is akart a helyzettel. Ama férfiak, a nagyvezér s a többi diván-ülő pasák, kikre a legfőbb köztisztségeket ruházta, általában hasonlóan gondolkoztak s óhajtották a békét. Az ellenáramlat éppenséggel nem bírt komolyabb jelentőségre vergődni, ámbar akadtak egyesek, kik a háború folytatását óhajtották. Ezek részint fanatikusok voltak, kik a gyaurokkal szóba sem akartak állani s akkor is, mikor maga Konstantinápoly veszélyben forgott, Buda visszahódításáról s a mohammedánság régi fényének felújításáról ábrándoztak, részint meg olyanok, kiket francia pénz és rábeszélés tett a háború híveivé. A vallásos vakbuzgalom emberei a francia politikára támaszkodtak, mely mint annak előtte, akképen a congressus egész folyamán megfeszített erővel, szép szóval és pénzzel azon dolgozott, hogy a háború-pártot öregbítse s a szultánt a békekötésről visszatartsa.

XIV. Lajos francia királynak érdekében állt, hogy Lipót császár ki ne vergődhessék a keleti bonyodalomból, hogy keze ott meg lévén kötve, kellő súlylyal föl ne léphessen a Nyugaton. Biztatta tehát a szultánt, meg ne kösse a békét, mert a spanyol trón megüresedése minden pillanatban várható s akkor a francia király is hadat üzen a császárnak. Akkor tehát a szultán sikeresebben fog hadakozhatni s mindenestre kevesebb áldozattal szeresheti meg a békét, mint most,

A francia diplomácia mérhetetlen erőlködéseket tett, hogy a szultánt ily irányban befolyásolja s üzelmei egész Karlovczig elhatoltak, hogy a két török meghatalmazottat, Rámi efendit és Maurocordatot is elesábitsák.¹⁾ De mindez igyekezet kárba veszett s csak török papi körökben keltett némi visszhangot. Minthogy az angol és hollandi befolyás is teljes gőzzel dolgozott a katonai párt ellensúlyozásán, az a congressus menetére nem gyakorolt befolyást. Török részről nemcsak kezdettől fogva sürgették a tárgyalások gyorsítását, mint a császári követek jelentései ismételve kiemelték, hanem később sem ragaszkodtak oly kívánságokhoz, melyek a megoldást megakadályozhatták volna. Ha emeltek is ily kívánságot, mint a congressusi iratok bizonyítják, egy-két napi meggondolás után, mihelyt a mediatorok figyelmeztették őket, nyomban cláltak tőle s lehetőleg siettették a további tárgyalást. A congressus levéltára a leghatározottabban megezáfolja a nyugoti történetírók azon, részint tájékoztatanságból, részint vallásos elfogultságból származó föltevését, mintha a török meghatalmazottak mindenféle ürügygel, apró furfanggal és ravaszsággal húzni-halasztani igyekeztek volna a tanácskozást, mintha időnyerés czéljából vagy más okból minduntalan nehézségeket emeltek volna. A karlovczi congressus sokkal tovább tartott ugyan, mint remélték, de azért szó sem lehet fölösleges időpazarlásról tárgyalásai folyamán. Hogy a karlovczi congressus nem 3—4 hétig, mint eleinte várták — hanem csaknem annyi hónapig (nov. 13-tól, a hivatalos megnyitástól jan. 26-ig a berekesztéseig = 75 nap) tartott, azt tárgyi nehézségek, sok ezer mértöldnyi terület felosztása, illetve határainak rendezése, a térbeli távolságok, a közlekedési viszonyok kezdetlegessége s más ilyen körülmények okozták. A mindig makranczoskodó orosz követ sokkal több nehézséget emelt a béke elé, mint a török, ámbar nála is csak egy-két napi idővesztésről lehet szó. Máskülönb az összes követek teljes buzgalommal dol-

¹⁾ Nov. 5-én írja Schlick Kinszkynek: Les François bercent le diable à la cour du Grand-Seigneur. Ils ont fait des efforts pour prendre Reis efendi et Maurocordato. Ils s'attachent au parti du mutti, qui est contraire à la paix.

goztak s a congressus csak azért húzódott oly sokáig, mert óriási feladatot kellett megoldania. E feladathoz képest időtartama épen nem mondható hosszúnak s mikor végül csakugyan nehézségek merültek föl, ezek is tárgyiak voltak s épen a török meghatalmazottak erélyes, további halasztást kizáró föllépése okozta, hogy a congressus legalább 1699. január 26-án befejezhette működését.

A porta nem húzta-halasztotta tehát, ezt a császári követek jelentései kétségtelenné teszik, a megoldást. De természetesen a maga életérdekeihez képest a szövetséges hatalmak mindegyikének követeléseivel szemben más-más álláspontot foglalt el. Lehetőleg teljesíteni akarta a császár kívánságait s vele szemben teljes következményeivel érvényesítette az uti possessio elvét. Ugyanezt tette Oroszországgal szemben, sőt Lengyelország irányában még az uti possessio-hez sem ragaszkodott, hanem a saját kezén levő terület egy részét is át akarta engedni. E három hatalom irányában a szultán azért lehetett engedékenyebb, mert bármi nagy és értékes területeket kívántak tőle, ezek a török birodalom szívéből, a fővárostól aránylag igen távol estek s átengedésök csökkentette ugyan Törökország erejét, de nem fenyegette közvetlenül biztonságát és életérdekeit. Ellenben Velenceze olyan területeket hódított el s kívánt most megtartani, melyek mélyen belenyúltak a török birodalom testébe s életerős állam kezében annak egész lételét is veszélyeztethették. A Duna, a Deneper és az Azovi tenger körüli területek elvesztébe könnyebben belenyugodhattak, mint abba, hogy Velenceze Dalmáciából a Balkánon, valamint a moreai félszigeten kikerekítse birtokait, mert ottan a török birodalom szívéét is fenyegethette. E veszély elhárítására a porta a császár, a lengyel és az orosz irányában lehetőleg előzékeny igyekezett lenni, hogy Velenczét elszigetelje s engedményekre kényszerítse. E politika általában elég kedvező eredményre vezetett. Orosz és lengyel részről épen semmit sem törődtek Velenczével s a bécsi udvar is inkább csak látszólag támogatta, mert Velenceze túlságos megerősödését a saját érdekében sem óhajtotta.

V.

Ilyen titkos dispositiókkal léptek az érdekelt hatalmak a béketárgyalásokba, melyek megkezdését török részről október vége óta folyton sürgették. Ugyancsak az ő kezdeményezésökre az a megállapodás történt, hogy első sorban minden egyes szövetséggel a határok kérdése intéztessék el. A mint ez az egyikkel megtörtént, sorra kerül a másik s csak ha a területi kérdés mindegyikkel rendeztetett, jutnak napirendre az egyes hatalmak más természetű kívánságai. E megállapodásnak megfelelően minden egyes hatalom képviselői írásba foglalták a határrendezésre vonatkozó óhajaikat. A császári követek már okt. 30-án elkészültek a munkálattal, mely 21 pontból állt s lehetőleg szó szerint utasításaikból merítették. A hosszú határvonalat három szakaszra osztották s mindegyiknél megjelölték, mi jusson a császárnak s mi a szultánnak. Havasalföldre és Ragusa köztársaságra nézve meg azt óhajtották, hogy egyaránt a császár és a szultán hűbéresei legyenek. E kívánságaikat nov. 2-án a többi szövetségesekkel egy időben nyújtották át a mediatoroknak, kik azokat a török meghatalmazottakkal közölték, hogy általánosságban nyilatkozzanak rólok s a saját észrevételeiket megtegyék. A mediatorok még a congressus megnyitása előtt ki akarták deríteni, valjon az elvi alapra nézve megvan-e az alkudozó felek közt az egyetértés, mely nélkül a hivatalos tárgyalások sikerre nem vezethetnek. Ezt félhivatalosan igyekeztek constatálni, mert csak akkor akarták a tárgyalásokat formászerűen megkezdni, ha az elvi egyetértés megvan s a részletek megvitatásához lehet kezdeni, minden meddő általános eszmecsere nélkül. Óvatosságuk igazoltnak bizonyult, mert a császáriak és törökök egyaránt a magok módja szerint értelmezték az uti possessio elvét s igényt emeltek oly területekre, melyek nem voltak tényleges birtokukban. A mint a császár Havasalfölde és Ragusa felett a saját és a szultán közös uralmát akarta megállapítani, noha e területekből egy talpalatnyi sem volt kezén, akképen a török ugyanezt óhajtotta Erdélyre nézve. Mindkét igény fölmerült már a régebbi békealkudozásokban. Egy ízben a császár azt

követelte, hogy Moldva és Havasalfölde visszahelyeztessék a háború előtti állapotába, de a két császár oltalma alatt éljen. Erre a török Erdélyre illetőleg emelt hasonló kívánságot; azt akarta, hogy ez is a háború előtti állapotba helyeztessék vissza, eddigi hűbéradóját tovább is fizesse a szultánnak s régi kiváltságai élvezetében a két császár oltalmában részesüljön.¹⁾

Az udvar, mely Erdélyt fegyverrel visszaszerzett tartománynak (armis caesaris occupata et avito jure quaesita) tekintette, ezt az igényt mindenkor a legerélyesebben visszautasította s követelneinek meghagyta, hogy a mostani tárgyalásokban Erdély kérdésének még taglalásába se bocsátkozzanak. Ezek nov. 8-án írásban feleltek tehát a töröknek s a leghatározottabban kijelentették, hogy Erdély jogállásáról vitába sem bocsátkoznak, mert a császár fegyverrel hódította meg, tényleg is kezén van s ezúttal egyedül határai rendezéséről lehet szó. A török azonban valamit mégis csak meg akart Erdélyből menteni s hasztalan figyelmeztette Paget, hogy a császáriaknak igazuk van. Rámi efendi fentartotta kívánságát, ámbár megokolásában nagyon kevés szellemet fejtett ki. Három napig függőben maradt a dolog s úgy látszott, mintha a congressus szét megy, még mielőtt megnyitott volna. A császáriak, azon hitben, hogy Rámi szándékosan húzni-halasztani akarja a tárgyalások megkezdését, a végső eszközhöz folyamodtak s formászerű ultimatumot intéztek a törökhöz. Nov. 12-én kelt jegyzékükben felhívták a török meghatalmazottakat, hogy 24 óra lefolyása alatt őszinte választ adjanak a következő három kérdésre:

1. Komolyan akarják-e a császárral és szövetségeseivel a békét tárgyalni és megkötni? Megvan-e bennök az őszinte szándék és akarat?

2. Ha megvan, körülbelül mennyi idő alatt vélik az ügyet elintézhetni?

3. Minthogy ilyen embertömeggel sokáig a zordon időben nem lehet itt maradni, nem tartják-e czélszerűnek, hogy a congressus alkalmasabb helyre tétessék át?

¹⁾ Transylvania in pristinum ante praesens bellum statum restitatur, annuumque suum tributum integre fulgidae portae solvat, et sub utriusque imperii protectione antiquis suis privilegiis fruatur. 1690. apríl 23-ki török előterjesztés, Hormuzaki V. 186.

A császáriak egyszersmind kijelentették, hogy Erdélyre — közjogi állását illetőleg — egy szót sem vesztegetnek többé s ha a török nem enged, megszakítják az alkudozásokat. A fenyegetésnek megvolt a kívánt hatása s épen ilyen pillanatokban bizonyult be, hogy a porta csakugyan akarja a békét. Rámi még az nap felelt, minden irányban a császáriak óhajainak megfelelően s belenyugodott, hogy Erdély teljesen és kikötés nélkül a császár birtokának tekintessék s hogy a további tárgyalásokban csak mint ilyen jöhessen szóba. Valószínűleg a császáriak ugyanakkor azt az engedményt tették, hogy Havasalfölde és Ragusa sem említettessenek többé a tárgyalásokban, ez utóbbi azonban csak annyiban, a mennyiben a császár tart reá igényt. Ezzel el volt háritva minden akadály, mely a congressus megnyitását gátolta. Áthelyezését a török nem óhajtotta, mert az újabb idővesztéséget okozott volna.

November 13-án végre megtörtént a congressus hivatalos megnyitása a házi rendnek megfelelően nem az összes meghatalmazottak jelenlétében. Minthogy minden állam külön tárgyalt a törökkel s a tárgyalások sorát a császáriak nyitották meg, a congressus első hivatalos ülésén is csak a közvetítők, a császári és török követek voltak jelen. De a nagy tanácsház a rossz időjárás miatt még ekkor sem készült el, s a tárgyalásokhoz ideiglenes helyiségről kellett gondoskodni. Az épülő tanácsház arczvonalában hatalmas tábori sátor állítottak fel, melytől jobbra német módra készült tábori sátor állt a császár, balra pedig török módra készült tábori sátor állt a szultán meghatalmazottai számára.¹⁾ Mindkét sátonál török és német katonaság szolgált díszőrségül.

1698. nov. 13-án, csütörtökön reggel Oettingen és Schlick grófok néhány kocsival és közepes kísérettel megindultak a mediatorok telepé felé, hol az első ülés ideje 9 órára volt kitűzve. Megérkezvén, a részökre készült sátorba vonultak. Alighogy ez megtörtént, a mediatorok, Paget és Colyer urak tisztelegtek

¹⁾ Az ideiglenes tanácskozó helyiségről igen szép kézrajz van az iratok közt.

nálok. Minthogy a törökök szintén megérkeztek s a magok sátorában voltak, az ülést a középső sátorban a kitűzött időben meg lehetett nyitni. E végből mindkét követség a maga sátrából ünnepélyesen (a császáriak mit wohlabgezierten Schritten) a tanácssátorba vonult s elfoglalta a számára kijelölt helyeket. Ezt a fősátort az alkalomnak megfelelően díszítették föl; falait drága keleti szőnyeg borította s a bútorzat, főleg a székek igen díszesek voltak. A császári követek székei a jobb, a töröké a baloldalon álltak. A két követség közt ült jobbról Paget, balról Colyer közvetítő. Hátok mögött kis asztalnál helyezkedett el az angol titkár, míg a török titkár keleti szokás szerint a földön guggolt.

Ez alkalommal állt először szemtől-szemben a császári és a török követség s nagy ünnepélyesen, sokféle formáság közt üdvözölte egymást. A mint ez megtörtént, megkezdődött a tanácskozás. Első sorban abban egyeztek meg, hogy a jövő ülésekre a követek csekélyebb kísérettel jöjjenek s hogy a további érintkezésben az időrabló czeremóniák lehetőleg mellőzessenek. Csak ezután következett a napirend, mely eleve meg volt állapítva. A határszabályozás volt az első ülés tanácskozásainak tárgya s török részről is elfogadták a császáriak azon ajánlatát, hogy a könnyebb áttekintés és elintézés céljából a roppant hosszú határvonal három főrésze osztassék s mindegyik külön tárgyalassék. Már az első ülésen megkezdheték a határ első s aránylag legkevésbé bonyolult szakaszának rendezését. Minthogy Moldva és Havasalföld közjogi hovatartozandóságának dolgát a császáriak, Erdélyét meg a törökök nem érintették többé, az első ülés minden komolyabb nehézség nélkül folyt le s megállapította a két birodalom északi, keleti és délkeleti határvonalát. A tanácskozásokban, mint egyik hivatalos napló jelzi, ekkor is, a későbbi üléseken is egyrészt Schlick, másrészt Maurocordato vitték a főszót, mert tudtak olaszul s így e nyelven közvetlenül érintkezhetek egymással. Leginkább ők beszéltek tehát, ő köztük folyt a tárgyalás s mikor valamire nézve élesebb ellentét nyilvánult, Paget szólott közbe s békítőleg igyekezett hatni. Schlick azután németül vagy latinul Cettingennel, Maurocordato meg törökül Rámi efendivel közölte a szóban levő dolgot s véleményök meghall-

gatása után folytatta a tanácskozást, míg megegyezés nem létesült. Ez az eljárás kissé nehézkes és hosszadalmas volt,¹⁾ de mint az eredmény mutatja, nem gátolta a főforgó bonyolult kérdéseknek aránylag gyors rendezését.

Egész délutáni három óráig eltartott az első értekezlet, mire a császári és a török megbízottak visszatértek a magok telepére pihenni, hogy másnap 9 órakor ismét munkához láthassanak. Pénteken, november 14-én a császáriak pontosan megjelentek a mediatorok telepén, de várakozniok kellett. A törökök megkéstek, úgy látszik azért, mert a tanácssátorban levő székekkel nem voltak megelégedve s kanapészerű szofákkal, melyeken kényelmesebben ültek, cseréltették ki azokat. Némi késedelem után azonban a második ülés is megnyílt s nagyon élénk, zajos, drámai lefolyást vett. A mennyire az iratokból kivehetni, ez volt a congressus összes ülései közt a legviharosabb, mert itt ütköztek össze az érdekellentétek a leghevesebben. Erdélynek a Temesköz felé eső határaitól s magáról a Temesközről volt szó. A császáriak a districtus Almás-t, valamint Karánsebest és Lugost, melyek császári kézen voltak, Erdélyhez akarták csapni, hogy ekképen a császár birtokában maradjanak. Ez ellen Rámi efendi elszántan tiltakozott s kereken kijelentette, hogy ha a császár azt akarja, hogy béke legyen, mind ki kell azon helyeket ürítenie, el kell az őrségeket távolítania, melyek a Temesközben még kezén vannak, mert a temesvári tartomány határa Erdély felé a hegység, Magyarország felé meg a Maros és a Tisza. A porta, — mondották a török meghatalmazottak, — épen azért fogadta el az uti possidetis elvét, mert az nem kényszeríti arra, hogy a Temesközben engedményt tegyen, területet veszítsen. A császáriak azt felelték, hogy a mi a császár kezén van, az uti uti possidetis szerint a császáré s nem mondhat le róla. Sokáig folyt a vita, de az ellentétek nemcsak el nem simultak, hanem a szóharcz végül annyira elmérgesedett, hogy Paget, nehogy szakítás álljon be, hevenyében felfüggesztette az ülést. Mindkét fél a maga sátrába vonult s a szünet közben a két mediator

¹⁾ Dieser modus tractandi, — mondja a nov. 13-ki napló, — von dem sonst üblichen Style gantz unterschieden und unförmlich scheint.

teljes erélyvel a szenvedélyek lecsillapításán fáradozott. Buzgalmuknak volt is annyi sikere, hogy az ülést újra meg lehetett nyitni. Paget akkor azt az indítványt tette, hagyják függőben ezt a nehéz, bonyolult kérdést s tárgyalják le előbb a többit, melyre nézve könnyebben meg lehet egyezni. De Rámi efendi határozottan ellenezte a fölösleges halasztást s Kinszky gróf ápril 24-én kelt levelére hivatkozott, melyben a bécsi irányadó miniszter a portának biztos kilátásba helyezte, hogy egy pár kisebb hely kiürítése nem fogja a béke művét hátráltatni. A török most erre az ígéretre (evacuatio quorundam minorum locorum in Hungaria) hivatkozott s föltétlenül ragaszkodott hozzá, hogy ama területek, melyek a Temesközben a császár kezén vannak s melyeket most a császáriak Erdélyhez akartak kapcsolni, kiüríttessenek s a temesi tartományhoz visszaesatoltassanak. A császáriak belátták, hogy a török ezt *conditio sine qua non*-nak tekinti s álláspontjától eltérni nem fog. Hogy a békealku meg ne hiúsuljon, magok léptek tehát az engedmények terére. Beleegyeztek előbb Karánsebes, azután Lugos erődítményeinek lebontásába, illetve kiürítésébe, de egyrészt másutt nyerendő *aequivalens* fejében, másrészt meg oly kikötéssel, hogy a temesvári tartomány megosztandó akképen, hogy a Béga, Maros és Temes közti föld a császáré legyen. A török ezt még hevesebben ellenezte s minthogy az idő nagyon előre haladt, a második ülést be kellett rekeszteni a nélkül, hogy a napirendet elintézték volna.

A szombati és vasárnapi ülések¹⁾ (15. és 16.) még mindig ez ügynek voltak szentelve. Császári részről azt ajánlották, hogy a Béga, Tisza és Maros közti terület lakatlanná (*desertum*) tétessék ugyan, de a császáré maradjon. A török ezt is kereken elutasította. Erre a császáriak újabb engedményt tettek. Megelégedtek azzal, hogy a két állam határai mentén egy órányira *desertum* alakíttassék, minek fejében a császár lebontja az ottani erődítményeket. A török ezzel sem elégedett meg. Végre a császáriak beleegyeztek, hogy a temesi tartomány a töröké maradjon, de a császár alattvalói a határfolyamokon a hajózás szabadságát élvezzék s az illető vizeket ad usum

¹⁾ A 16-ki ülés a vasárnap miatt egy órával később kezdődött.

humanum, az utazásra és halászatra szabadon használhassák. A török ezt az engedményt is megtagadta s a tárgyalás ismételve félbeszakadt. Végre Paget kivitte, hogy a hajózás kérdése függőben hagyassék s a császáriak új utasítást kérjenek az udvartól. A mint ez a fogas kérdés elintéztetett, a határrendezésre vonatkozó további tárgyalások simán, sőt rohamosan haladtak előre. A török felvetette ugyan Pétervárad erődítményei lebontásának eszméjét, de nyomban el is ejtette, sőt a császáriak irányában a Szerémségben is a legnagyobb előzékenységet tanúsította. Az új határ itt a Tiszának a Dunába való torkolásától kezdve a Száva felé egyenes vonalban a Boszut torkolatáig, onnan meg a Száva felé az Unnáig (vom Einfluss der Theiss über die Donau geraden Weg an die Sau auf den Orth, wo die Bossut in genannten Fluss einfallet. Von der Bossut die Sau hinauf bis an die Unna, — mondja a nov. 16-ki ülés naplója) állapított meg.

Ép oly kevés nehézségbe ütközött az Unnától Dalmáciáig terjedő határ rendezése, ámbár a végleges határok megállapítása külön helyszini bizottságra bízott, mert e vidékekre nézve térképészeti felvételek általában nem álltak a congressus rendelkezésére. A császáriak nem igen tudták, mit kérjenek, a törökök meg azt nem, mit adjanak, hogy mindkét fél stratégiailag megfelelő határvonalat kapjon. Nagy súlyt egyik-másik földdarab megszerzésére e kietlen s leginkább lakatlan vidéken egyik fél sem fektetett s most csak azért nem intézte el végleg a dolgot, mert nem tudta megállapítani, kinek mire van szüksége.

A vasárnapi, negyedik ülésen a határrendezés kérdése megoldást nyert tehát s így négy nap elég volt, hogy a császár és a szultán közt több száz mértföldnyi hosszúságban a terület kérdése rendeztessék. Ezzel a congressus legfőbb és legkényesebb tárgya elintéztetett s ez legjobban megczáfolja a feltevést, mintha az alkudozó felek bármelyike szándékosan igyekezett volna az időt pazarolni. Immár a többi függő kérdések következtek. Csakhogy az előzetes megállapodások szerint előbb a másik három szövetséggel kellett a határt szabályozni s csak ha ez megtörtént, kerültek ismét sorra a császáriak, hogy többi kívánságaikra nézve folytassák a tanácskozást.

Mint hogy a »fundamentum pacis«-t vagyis az uti possidetis-t Velenceze is elfogadta a tárgyalások alapjául, a császáriak után a velencei követ kezdte meg az alkudozásokat. Nov. 17-én és 18-án Ruzini egészen oly módon értekezett a törökkel, mint az előbbi négy napon a császáriak. 19-én a muszkára került a sor, ki sok galibát csinált ugyan, nem akart a közvetítők útján tárgyalni, de a döntő pillanatban engedett Paget sürgetéseinek s alkalmazkodott a congressus házi rendjéhez. 20-án Rámi efendi gyöngékedése miatt nem lehetett ülést tartani, 21-én a lengyel követ kezdte meg, 22-én és 23-án meg a muszka folytatta a tárgyalást. 24-én délelőtt a muszka kereste föl a mediatorokat, délután a velencei tanácskozott velök, de nem sok eredménnyel, míg 25-én meg a lengyelekre került a sor. E sok ülés daczára a határrendezés az egyes szövetségekkel nem igen haladt előre s különösen Velencezével merültek föl komoly nehézségek. Mindazáltal a császáriak már nov. 23-án újra értekezettek a törökkel és pedig immár azon másnemű kérdésekre nézve, melyek rendezése utasításaikban kötelességökké tétetett. Magyar szempontból itt figyelmet érdemel a Thököly Imre ügye. Az udvar nemcsak a meghatalmazottaknak adott utasításban, hanem későbbi rendeleteiben is azt követelte, hogy Thököly neve határozottan bevétessék a kötendő békeszerződésbe, még pedig oly alakban, hogy a szultán kötelezi magát, hogy súlyos megfenyítés céljából kiszolgáltatja a császárnak, a ki az örökké háborgó magyaroknak elijesztő példát akart vele statuálni. A porta nem ellenezte, hogy Thököly az új békeszerződésben név szerint említettessék. Sőt ellenkezőleg, kívánta ezt ő is, csak hogy egész más értelemben, mint a császár. A szultán nem feledte el a szolgálatoikat, melyeket neki Thököly tett s a békeszerződésben némi kedvezményt igyekezett számára vagy legalább hű hitvese, a nemes Zrínyi Ilona számára biztosítani. Thököly maga sok reménnyel üdvözölte a béketárgyalásokat, mert azt hitte, hogy a török jóvoltából javítani fogják sanyarú helyzetét. Figyelmeztette a portát, hogy a szultán athnaméja értelmében ő Erdély fejedelme s magának követelte a trónt. Fellengző terveiről a francia követ, a ki jóakarója volt, azt mondotta, hogy csak úgy teljesülhetnének, ha 50,000 katonával tudna nekik nyo-

matékot adni. De mivel ezt nem tehetette, nem is lett belőlök semmi, ámbár kétségtelen, hogy a porta Thökölyre való tekintetből emelte Erdélyre irányuló követeléseit. November óta azonban a szultán formasierően lemondott Erdélyről s ez irányban teljesen elejtette Thökölyt. De a békeszerződésbe még ezután is föl akarta vétetni, arra meg épen nem gondolt, hogy a császárnak kiszolgáltassa. Midőn tehát nov. 23-án a császáriak és a török meghatalmazottak közt újra megindultak az értekezletek, a Thököly-kérdést s még két más ügyet Rámi efendi függőben hagyta, minden többi kérdésben azonban oly előzékenyen viselte magát, hogy az egyik császári követ már 1698. nov. 25-én délután a következő jegyzéket küldhette Bécsbe: ¹⁾

»Épen most, délután 5 óraker jövök a congressusból, hol a császári felség és a porta közt a békeszerződés 25 évre Isten segedelmével megállapított. A reisz efendi csupán három pontot tartott fenn a további tárgyalásra és pedig:

1. a két állam alattvalói közötti kereskedés rendezésére
2. a Thököly kiszolgáltatására, ²⁾
3. a szent földre vonatkozó pontokat.«

Ehhez járult még a Maros és Tisza vizein való szabad hajózás kérdése, melyet a császáriak tartottak függőben. Más-különbben a császári és török követek minden egyéb vitás kérdésre véglegesen megegyeztek. Megállapították, hogy a még bizonytalan határrész helyszíni szabályozására rendelt biztosok 1699. márczius 22-én a megjelölendő helyen megjelenjenek s ugyanazon évi májusban a két császári udvar ünnepélyes követséget küldjön egymáshoz. Mindezt írásba foglalták s a szerződéstervezet egyes pontjait az alkudozó felek megküldték végleges jóváhagyás végett a magok kormányainak, a még függőben levő pontozatokra pedig további utasítást kértek. A császáriak a magok jelentését a rendesen működő táborig postán juttatták Bécsbe, míg Rámi efendi futárt indított Drinápolyba, immár a harmadikat, a congressus megnyitása óta.

¹⁾ A levél egykorú másolat s nincs aláírva. Valószínűleg Oettingentől származik.

²⁾ Den Thekely chest nach meriti zu können abstrafen in Händen zu haben.

Igy a császári követek nagyban és egészben nov. 25-én befejezték munkájokat s most már a szövetségesek és a törökök közt folyó tárgyalásokban is részt vehettek. Már a nov. 25-ki jelentés említi, hogy a császári követek másnap ismét átmennek a congressus színhelyére, hogy a szövetségesek ügyeiben tanácskozzanak a mediatorokkal és a törökkel. Oettingen és Schlick nov. 26-án csakugyan fölkeresték a mediatorokat, ebéd után 3-kor pedig a törökkel értekeztek, de a tanácskozást hamar félbeszakították.

Csakhamar a császári és a török követek egyaránt megkapták új utasításaikat a függőben levő pontok tárgyában. Lipót császáráé nov. 24-én kelt s az udvar békeóhajainak megfelelően igen engedékeny volt, ámbár látszólag nagyon erőlyes akart lenni. Így például a császár meghagyta követeinek, hozzák tudomására a töröknek, hogy azt is fölöttébb zokon veszi tőlök, hogy Erdély dolgában a török kívánságokat egyáltalán meghallgatták. Lényegileg azonban helyeselte a meghatalmazottak álláspontját a Temesköz kérdésében vagyis azt, hogy ez a tartomány török maradjon s az ottani várak kiüríttessenek és lebontassanak. Egy nov. 25-én Oettingenhez intézett külön jegyzék azt is kiemeli, hogy Beeskerek, Bocse és Kis-Kanizsa lebontásába bele lehet egyezni, ellenben Csanád és Lippa birtokához mindenesetre ragaszkodni kell. A királyi utasítás azt is meghagyja a követeknek, hogy az egyes határszéli helyek megtartása vagy átengedése tárgyában kérjék ki a helyszínen vagy közelében állomásozó csapatok főparancsnokainak véleményét, a Boszut vize körüli új határról pedig Marsiglivál térképet készíttessenek. Az új utasítás alapján immár a Temesközre nézve is rendbe lehetett a törökkel jönni. A királyi utasítás legfőlebb annyiban okozhatott még nehézséget, hogy a meghatalmazottaknak meghagyta, hogy a Maroson és Tiszán való hajózás szabadságához erőlyesen ragaszkodjanak. Csak-hogy az udvar e tekintetben sem akart a végletekig menni. Nagy súlyt fektetett ugyan a hajózás szabadságára, de végre erről is hajlandó volt lemondani, habár ez esetre a békeszerződést e pontban ki nem elégtőnek találta volna. (Wenn man sine libera et soli caesari reservata navigatione, — mondja a nov. 25-én Oettingenhez intézett jegyzék, — auf der Theiss

und Maros schliessen müsst, es ein schlechter Fried sein müsst.)

A törökök szintén megkapták az új utasításokat, melyek hasonlóképen megkönnyítették a még függőben levő kérdések megoldását. Decz. 1-én a szokásos módon császáriak és törökök újra értekezletet tartottak s végigtárgyalták a békeszerződés egész tervezetét. A hajózás szabadságára s a kereskedelem kérdésére nézve a török nagyon előzékenyen viselte magát, s így hamar létrejött a megegyezés. A hajózás a Maroson és Tiszán a császár alattvalóinak is megengedtetett, a két állam alattvalói pedig a kereskedelem terén a kölcsönösség és viszonyosság elve szerint szabadságot nyertek, hogy a rendes vámtetelek lefizetése mellett a másik állam területén háborítlanul üzhessék a kereskedést. A jeruzsálemi szent helyek dolgát a török nem akarta a szerződésbe fölvenni, mert az eddigi szerződésekben sem szerepelt. Ellenben beleegyezett abba, hogy a szerződés kimondja, hogy a török birodalom területén élő katólikusok eddigi jogaik élvezetében maradjanak. Minde pontok elintéztettek s már csupán egyetlenegy, a Thököly-ügy maradt hátra. Erre nézve — írják decz. 2-ki jelentésökben a meghatalmazottak — a török az értekezleten pro ultima declaratione a következő nyilatkozatot tette:

A szultán azon barátságos kérést intézi a császárhoz, hirdessen Thököly és hívei, vagyis a Törökországban élő magyar emigráció számára közkegyelmet. Ez esetben azok, kik akarnak, haza mehetnek, ellenben azok, kik török földön maradnak, a határ közeléből mindenesetre másbóvá, a birodalom belsejébe költöztetnek át, hogy a császári terület biztonságát ne veszélyeztethessék. Sőt az emigránsok átköltöztetését a szultán mindenesetre megígéri, akár hirdet a császár amnestiát akár nem. Ellenben különösen Thökölynét, Zrinyi Ilonát ajánlja a szultán a császár kegyelmébe s első sorban arra kéri, hogy a munkácsi capitulatióban elvállalt kötelezettségeket teljesítse irányában, vagyis adja vissza mindazt, a mit neki ősi vagyonából a munkácsi egyezség biztosított. Thökölyné annak idején a császár beleegyezésével ment ki Bécsből férjéhez Törökországba s föl nem tehető, hogy ezzel olyan vétket követett volna el, mely miatt a munkácsi egyezségben biztosított elő-

nyeit és jogait elvesztette volna. E szerződés alapján kéri tehát a császárt, s e kérést a szultán is támogatja, adja ki neki hozományát vagy fizessen helyette legalább olyan évjáradékot, melyből tisztességesen megélhet. A mi végül Thököly Imrét magát illeti, a török követek uralkodóik nevében a legbensőbbben (inständigst) kérték a császáriakat, hogy Thököly személyéről a békeszerződésben említés egyáltalában ne tétessék. A szultán ki nem szolgáltatathatja, mert egykor formasierüen védelmébe fogadta. El nem ejtheti tehát s azért jobb, ha egyáltalán nem beszélnek róla többé. Azt azonban a porta megígéri, hogy olyan állapotba és helyre fogja juttatni, hogy a császárnak ne árthasson.

Ez a »végső elhatározás« részben kielégítette, részben azonban meglepte a császáriakat. Azt felelték, hogy az amnestia és a restitutio confiscationum Thökölynél szemben summum regale principis, melyre utasításaik ki nem terjednek. Erre nézve a császárhoz kell tehát fordulniok. Ebben igazuk volt, mert a török előterjesztés új mozzanatot hozott fölszínre, melyre nézve a császári meghatalmazottaknak az udvar véleményét külön ki kellett kérniök. Megtették. A császár decz. 12-én közölte velök elhatározását. Az amnestiát kereken megtagadta, ellenben amore pacis belenyugodott, hogy Thököly neve ne említettessék a békeokmányban. Viszont azt kívánta, hogy a protocollum mediatorum világosan megemlítse, illetve a szultánt arra kötelezze, hogy Thökölyt s a többi emigransokat (dass der Thökely sowohl als seine adhaerentes, mit denen wir ferner nichts zu thun haben wollen), valami távoli tartományba költöztesse át. A mi Thökölyt illeti, ő csak maradjon férjével s a császár gondoskodni fog, hogy első házasságából való hitbérét megkapja (und wollen wir die gnädigste Vorsorge thun, dass Ihro der Ragozzyh ihr pacta dotalia gehalten werde) vagy az értéknek megfelelő évi kamatot kapjon helyettök.

Ez utasítások alapján a Thököly-ügyben is megegyezés létesült. De csak nagynehezen, mert török részről egy bizonyos határon túl engedményt tenni nem akartak. Egyetlen egy kérdésben, mikor várak, fontos területek megtartásáról volt szó, sem fejtettek ki olyan makacs ellenállást, mint ez alkalom-

mal. Ismételve mondották, hogy itt a szultán tekintélye forog kockán s a porta erkölcsi kötelességének tartja, a szerződésben a magyar emigratio jövőjéről gondoskodni. Mikor a császári követek kijelentették, hogy tekintve enormitatem criminis et necessitatem exempli, a császár nem hirdetet közkegyelmet, Rámi efendi azt követelte, hogy ez esetben az emigránsok magyar földön levő családja, a hitvesek és gyermekek kijöhessenek Törökországba. Császári részről csak a feleségeknek akarták az engedélyt megadni s a megegyezés csakugyan ez alapon létesült. Abban állapodtak meg, hogy a magyarországi emigratio összes tagjai szabadon meglepedhessenek a török birodalomban, de a határtól távol, hogy a császári terület békéjét ne zavarhassák. Feleségek kimehet hozzájuk új hazájokba, mert innám Törökország lett az emigránsok hazája. A császár egyenes kívánatára a szultán alattvalói lettek, kik végleg kizárattak a szülőföldről. Nem volt szabad csak ideiglenesen is hazatérniök s a ki mégis megtette azt, — mondotta a békeszerződés — a császári hatóságok elfogják s a töröknek szolgáltatják ki.

Ezzel el volt intézve az emigratio ügye is. Minthogy a császár beleegyezett, hogy Thököly Imrét a békeszerződés névleg ne említse, másrészt a török azon szóbeli ígéretet tette, melylyel a császáriak megelégedtek, hogy őt is eltávolítják ama vidékről, ahonnan árthatna a császárnak, még csak Thökölyné-Zrinyi Ilona személyes dolga volt hátra. Éppen ez okozta a főnehézséget, mert a török ragaszkodott hozzá, hogy Zrinyi Ilonáról expressis verbis legyen szó a békeszerződésben s hogy irányában megtartsák a munkácsi capitulatio feltételeit, mire a császár ex capite justitiae köteles. Sokáig tartott, míg a császári követek, kik Zrinyi Ilona jogainak szerződésileg való biztosításától visszariadtak, rábírhatták Rámi efendit, hogy ez az ügy se jusson be a szerződésbe s megelégedjék a császári követek azon határozott ígéretével, hogy Zrinyi Ilona ex pactis dotalibus mindazt meg fogja kapni, a mi jog szerint megilleti, még pedig megkapja vagy in capitale, vagy pedig az értéknek megfelelő kamatban, évjáradékban. Rámi efendi sokáig habozott, míg ez ígérettel megelégedett, de végre, mikor minden másra nézve megegyezés létesült, e pont miatt

a békekötést nem hiusíthatta meg. Így a Zrinyi Iloná ügye ép oly kevéssé jutott bele a szerződésbe, mint a Thököly Imréc. Mindkettőre nézve csak szóbeli egyezség kötött. Ez nem volt titkos szerződés, mert ilyen a karloviczi congressuson nem létesült, hisz lehetetlen is volt itten titkos szerződéseket kötni, mert az alkudozó felek a mediatorok nélkül egyáltalán nem érintkezhetek egymással. Orosz és velencei részről megkísérelték ugyan a közvetítők háta mögött titokban közvetlenül fordulni a törökhöz. De ez a kísérlet is meghiusult egyrészt a török követek tisztességén, másrészt azért, mert az egyes telepek úgy el voltak egymástól zárva, hogy állandóan nem lehetett köztük titkos érintkezést fentartani. Az iratokban különben sincs nyoma, hogy császári részről akár csak kísérletet tettek volna a törökkel való titkos érintkezésre. Minden alku a congressus hárszabályainak megfelelően, a közvetítők hozzájárulásával folyt s más írásbeli szerződés nem kötött, mint az, melynek megkötésében a mediatorok is részt vettek. Épen úgy tudomásuk volt a szóbeli megállapodásokról, melyek tehát szintén nem titkosak. Így teljesen téves az a régi felfogás, mintha Thökölyről vagy más ügyben Karloviczban a két kabinet titkos megállapodásra jutott volna. Hogy ez mennyire téves, az kitűnik ama hosszú magyarázatból,¹⁾ melyet a császári követek az udvar számára készítettek, s melyben pontról pontra értelmezték a karloviczi szerződés megállapodásait. Itt a Thököly-ügyről is szólanak. Magára Thökölyre nézve elmondják, mit ígért a török, Zrinyi Ilonára meg azt, mit ígértek ők. Ez utóbbinál nyomban hozzá teszik, hogy a császárt ez ígéret alapján a legcsekélyebb kötelezettség sem terheli. Csak azt tegye tehát Zrinyi Ilonával szemben, a mit vele született kegyelménél fogva vagy pura miseratione tenni akar. Ez eléggé jelzi, hogy titkos szerződésről, vagy csak titkos cikkelyekről szó sem lehet s a Thököly-ügyben mindkét fél csupán szóbeli ígéretre szorítkozott, melyet Bécsben kötelezőnek sem tekintettek s Zrinyi Ilonával szemben nem tartottak meg. Ezt Rámi efendi kétségkívül előre látta; ezért írásbeli

¹⁾ A congressus iratainak 1699. január második felére vonatkozó csomagában.

szerződésbe akarta az ügyet vétetni, s csak merő kénytelenségből, hogy az egész békemunkát ne kockáztassa, elégedett meg a szóbeli megállapodással. Hogy később épen a bécsi udvar hivatkozott a Thököly Imrére vonatkozó titkos megállapodásokra, az egyszerű félreértésből származott. A fogalomzavart elősegítette az a körülmény is, hogy török részről nem vezettek az egyes ülésekről jegyzőkönyvet s a meghatalmazottak egy-két év múlva magok is elfeledték, hogy bizonyos megállapodások annak idején milyen alakban létesültek.

V.

Deczember 20-án a császári-török békealkunak összes pontjai már körülbelől tisztázva lehettek, mert e napon Rámi efendi sürgősen értekezletre kérte a közvetítők útján Oettingen és Schlick grófokat, hogy a szerződés szövegét végleg megállapítsák. De a császáriak kimentették magokat. Másnap a törökök újra kérték az értekezlet megtartását, a mi decz. 22-én végre csakugyan megtörtént. Mint e halasztás mutatja, a császáriak elintézték ugyan az egyes pontozatokat, de a szerződés végleges megállapításával épen nem siettek, bármint sürgette a török. Noha decz. 22-én nem tértek ki az értekezlet elől, csak azért jelentek meg benne, hogy tudassák Rámi efendivel, hogy a saját szerződésök collatioja sem mehet végbe mindaddig, míg a török a görög-dalmáciai határkérdésre nézve meg nem egyezik Velenczével.

Noha értekezésem szükre szabott terjedelme mellett nem terjeszkedhetem ki azon hosszadalmas tárgyalások részleteire, melyek a török és a császár három szövetségese közt a karloviczi congressuson folytak, azon mozzanatokat még sem melőzhetem, melyek a tanácskozások hosszúra nyulását előidézték. Ezek ismerete nélkül egészen hibás képet nyernénk a congressus működéséről. A császári szövetségesek közül csupán Velencezette magáévá kezdettől fogva a tárgyalások alapjául elfogadott elvet, az uti possidetis-t. Lengyel- és Oroszország még ez elvet is elutasította, sőt az orosz meghatalmazott a mediatorok közvetítésével sem akart élni. Csak hosszú rábe-

szélés után, melynek folyamán a mediatorok igen erélyes hangot használtak, lehetett a muszkát rávenni, hogy alkalmazkodjék a házi rendhez s a szokásos módon megkezdje az alkudozásokat. Minthogy első sorban a határrendezést kellett eldönteni, a mint a császáriakkal folyó értekezletek nov. 16-án véget értek, Velence, Lengyel- és Oroszország indították meg erre nézve a hivatalos tárgyalásokat. Csakhogy ezek nem igen haladtak előre. Eltelt a november s a szövetségesek még követeléseiket sem körvonalazták egész világosan, noha a közvetítők és a császári követek, kik akkor már minden lényeges kérdésben megegyeztek a törökkel, a leghatározottabban léptek föl ellenük s határidőt tűztek ki, melyen belől declaratiojokat be kell adniok, különben magok megkötik a békét s itt hagyják őket. A muszka és a lengyel december elején engedelmeskedett is s írásban terjeszté elő kívánságait. A muszka nem szívesen tette s általában sok bajt okozott fegyelmetlenségével. Keres vára és területe átengedését követelte, mely pedig török kézen volt. Rámi efendi nemcsak elutasította ez óhajt, hanem azt kívánta, adja vissza a czár a Deneper torkolatában levő szigeteket s üritse ki Azovot, melyet megerősített. Ekképen a tárgyalások az első kérdésen megakadtak, mert Wosnyeczín orosz követ egyáltalán nem akart békét, hanem oda törekedett, hogy a congressus meddő maradjon s a császár összes szövetségeseivel a háborút folytatni legyen kénytelen. E végből titokban többször találkozott Maurocordatoval s pénzzel igyekezett reá hatni, s főleg Keres átengedésére birni. Midőn Maurocordato ezt lehetetlennek mondta, a muszka oly irányban befolyásolta, hogy a porta húzza-halaszsa a békeügyet, míg a kilátásban álló spanyol örökösödési háború ki nem tör, a mikor a szultán sokkal kedvezőbb feltételek mellett kaphat békét a császártól. De Maurocordato nem ment lépre, mert tudta, hogy a szultán békét akar s mert ez magánérdekeinek is megfelelt.

E közben a lengyel-török tárgyalások is megújultak. Malachovszki lengyel követnek az volt ugyan utasítása, hogy visszaszerezze mindama területet, melyet Lengyelország 1676-ban elvesztett. Ezért cserében felajánlotta a Moldvában megszállt részeket. De a török ilyen áldozatra nem volt hajlandó, ámbár jóval többet ígért, mint a mennyit Lengyelország az uti pos-

sidetis alapján kérhetett. A két állam közt csakugyan nem ez alapon folytak a tárgyalások. A porta Moldva kiürítése fejében kész volt Podoliának és Ukrajnának Deneperen túli részeit Kamieniczczal visszaadni. Ez nem volt ugyan minden, a mit Lengyelország igényelt. De az ország belső zavarai, új királya, Ágost tehetetlensége, a császár békehajlamai mellett mindenesetre több volt, mint a mennyit remélhetett. Malachovszki nem is szalasztotta el a kedvező alkalmat, főleg miután közeledett az a téli időszak, melyben a tatárok rabló-betöréseiket Lengyelországba tenni szokták. Hogy e bajnak elejét vegye, sietett a portával megkötni a békét, mely a tatárookra is kiterjedt s így hazáját újabb pusztítás ellen biztosította. Már a congressusnak decz. 9-ki ülésén lényegileg ő is megegyezett a törökkel s két mellékes pont kivételével, a mely függőben maradt, a lengyel-török békeszerződés is szövegeztetett.

A mint ezt a muszka, ki folyton versengett, gorombáskodott a lengyelvel s sértő levelekkel zaklatta, melyekre hasonló hangu választ szokott kapni, megtudta, a decz. 10-ki ülésen kijelentette, hogy nem ugyan békét, hanem két évi fegyverszünetet fog kötni. Azt is ajánlotta, hogy a további béketárgyalások más helyen és később akár a tengeri hatalmak, akár a tatár khán közvetítésével folytattassanak. Ebbe a török készségesen belegyezett. Csakhogy Wosnyeczín nem sietett a decz. 10-ki ígéretet beváltani. Örökösen zsörtölődött, fenyegetőzött, új meg új kifogást emelt a fegyverszüneti szerződés egyes pontjai ellen. De mindez üres komédiázás volt, mert szövetségesei nélkül Oroszország sem folytathatta a háborút. Ebben a congressuson képviselt többi hatalmak nem kételkedtek s december dereka óta Wosnyeczín minden henezegése mellett elintézettnek tekintették az orosz-török békeügyet is.

Ellenben Velence dolga az egy hónál tovább tartó erőlködés daczára sem haladt előre. Velence elfogadta ugyan az uti possidetis-t, mely reá nézve rendkívül előnyös volt, csak hogy azt az új határvonalak végleges megállapításával még kedvezőbbé igyekezett magára nézve tenni. E végből congressusi meghatalmazottjának, Ruzini Károlynak nagyon határozatlan utasításokat adott s meghagyta neki, hogy kéz alatt, titokban igyekezzék a török követekre hatni s tőlök minél

több kedvezményt kieszközölni. Mint orvos, a zsidó vallásu Conegliano Izráel¹⁾ működött mellette, ki sokat élt Törökországban, ismerte az embereket és a viszonyokat s titokban érintkezést keresett a török meghatalmazottakkal, mi azonban a szoros zár miatt, mely az egyes telepek közt fenállt, a legnagyobb bajjal járt s teljesen meddő maradt. Mindazáltal Ruzini bizott a sikerben s nem az egyenes uton kereste a megoldást. Különben is rendíthetetlenül meg volt győződve, hogy Velence nélkül a bécsi udvar békét kötni nem fog. Ily irányban működött Velence bécsi követe, Loredano, különösen azonban pater Menegatti, a császár nagy befolyású gyóntatója, kivel Ruzini, mint Schlick nov. 27-én Kinszky grófnak írja, a karloviczi táborból állandó bizalmas levelezést folytatott. Kétségkívül Menegatti biztatásai szilárdították meg Ruzinit ama hitében, hogy nem kell engednie, a mit épen utasításainak bizonytalan szövegezése miatt könnyen tehetett volna. Hasztalan figyelmeztették tévedésére a császári követek, hasztalan léptek közbe teljes nyomatékkal a mediatorok. Mint-hogy időközben mindenki meggyőződött a török békés hajlamairól s a császáriak a legfontosabb kérdésekre nézve meg is egyeztek vele, Oettingen és Schlick egyre erélyesebben sürgették Ruzinit, vessen véget a halogatásnak. Nem szívesen maradtak kelleténél tovább a karloviczi táborban, hol a téli időjárás egyre kellemetlenebbé tette a tartózkodást. Ez okból is zokon vették tehát tőle, hogy késlelteti a megoldást s mindinkább megszilárdult bennök a hit, hogy ez tervszerűen, előre feltett szándékkal történik. E miatt Schlick és Ruzini közt már nov. 24-én igen éles szóváltás, valóságos veszekedés támadt.²⁾ Schlick figyelmeztette, hogy a császár türelmének is vége szakadhat, mire Ruzini azon szilárd meggyőződését fejezte ki, hogy a császárnak nem lesz szíve Velence nélkül békét kötni. (Jo veramente credo, — mondotta a többek közt, — que l'imperatore non ha di cuore di concludere la pace senza di noi.)

Ruzini azt követelte tehát, hogy a császári követek se siessenek a béketárgyalással, hanem csak a velenceiével lépést

¹⁾ Szerepléséről Kaufmann Dávid: Israel Conigliano című művében szól.

²⁾ Schlick nov. 27-ki levele.

tartva állapítsák meg a szerződést. Ennek megfelelően az egyes, már tényleg elfogadott czikkeket se adják át a mediatoroknak mindaddig, míg ugyanczen tárgyú czikkekre nézve Velence s a török közt megegyezés nem létesül. Ezt a kívánságot a császári követek decz. 13-án kerekén elutasították, mert előre látták, hogy ez a junctim könnyen meddővé teheti a congressust. Noha ez időben elvben már a lengyel és az orosz szintén megegyezett a törökkel, sőt most már ez a két követ is, különösen a lengyel, ki a tatárok betörésétől féltette hazáját, a császáriakhoz csatlakozott s sürgette Ruzinit, hogy végezzen, a tárgyalások heteken át nem vezettek eredményre s nem létesült megegyezés még a határkérdésben sem, ámbár ezt a többi szövetségesek már mind rendezték. Folyton-folytak ugyan a hivatalos ülésezések és értekezletek, de nem vezettek semmire. A porta Velenczével szemben is kész volt nem egy súlyos áldozatra, azt azonban még sem tűrhette, hogy Velence újonnan szerzett területei nagyon mélyen bele nyuljanak a birodalom belsejébe. Épen Velenczével szemben tehetett legkevesebb engedményt, másrészt meg abban reménykedett, hogy ha a három másik szövetséggel megegyezik, Velence kénytelen lesz a megoldásba beletörődni. Míg tehát a három másik hatalommal szemben a lehető legelőzékenyebben viselkedett, Velence irányában igen erélyes, ámbár épen nem engesztelhetetlen magatartást követett. A többi meghatalmazottak nem is Rámi efendit, hanem Ruzinit okolták a késedelemért s folyton figyelmeztették, hogy utasításait, melyek épen határozatlanságuk miatt engedtek neki szabad kezét, túlságos szigorral értelmezi s ezzel hátráltatja a várva várt megoldást. A császári követek ezt ismételve megrovólag hozták a bécsi udvar tudomására, s különösen decz. 5-én egyenesen arra kérték a császárt, hogy mivel az ügy nem halad, érvényesítse egész befolyását a velencei kormánynál, hogy engedményeket tegyen s ennek megfelelő utasítással lássa el Ruzinit. Bécsben azonban Loredano velencei követ roppant erőlködéseket tett, hogy törekvéseiket ellensúlyozza. Minduntalan fölkereste az egyes minisztereket s azt sürgette, hogy a császár ne kösse meg a békét Velence nélkül a portával. Erre nézve azonban az udvar

semmi esetre sem akart kötelezettséget vállalni, hanem a szerint a mint a congressus tárgyalásai előre haladtak, figyelmeztette Loredanot, hogy valamint a muszka és lengyel, bizonyos idő mulva ő is megköti a békét s magára hagyja Velenczét.

Mindazáltal Ruzini, kétségkívül a császár gyóntatójának biztatására, rideg maradt s a tárgyalások decemberben sem vezettek megegyezésre. A terra ferma, Dalmácia és Morea határainak egy részére épenséggel nem lehetett megállapodni. A török Lepanto, Morea, Prevesa s a Kis-Dardanellák kiürítését, a korinthusi szorosban a Hexamilionig terjedő terület visszaadását követelte. Ellenben Velence nem akart kiadni semmit, sőt az új határokat a saját előnyére óhajtotta kikerekíteni. Ha Ruzini arra számított, hogy a török meghatalmazottakat kéz alatti, titkos vakondok-munkával fogja megpuhíthatni, ebben alaposan csalódott. Fondorkodásai ép oly kevéssé vezettek célhoz, mint Wosnyezin hasonló törekvései. Ellenben a Menegattiba való bizalom nem egészen hagyta cserben. Noha a bécsi miniszterek kijelentették, hogy Velence nélkül is békét kötnek, noha Oettingen és Schlick égték a vágtyól, hogy végleg megállapítsák a szerződést, a mindenható gyóntató rá tudta venni Lipót császárt, hogy Velence javára közbelépjen s császári szavát latba vesse érdekében. Az utasítások, melyeket Oettingen és Schlick Bécsből decz. 12-én (13-ki utóíráttal ellátva) és decz. 19-én kaptak, köteleességökké tették, hogy lehetőleg együtt működjenek Velenczével s érdekei védelmére szót emeljenek. Ez új utasítás, mely a két meghatalmazott nézetével homlokegyenest ellenkezett, volt az oka annak, hogy decz. 20-án és 21-én, mikor a török a császári békeszerződés végleges szövegezése céljából sürgősen értekezletre hívta őket, egyáltalában elutasították e kérést, a decz. 22-ki ülésben meg kijelentették, hogy az okirat collatioja addig végbe nem mehet, míg a török-velencei egyezés meg nem köttetik. Sem Oettingen, sem Schlick nem szívesen tette e nyilatkozatot, mert tudta, hogy ezzel csak a congressus befejezését késlelteti. De a császár határozott parancsának engedelmeskedniök kellett s a 22-ki ülésben lelkére kötötték Rámi efendinek, siessen első sorban a dalmát határ kérdését rendbe hozni. Kérésökre 24-én a mediatorok külön tárgyaltak a törökkel, de ismét hasztalan.

25-én, karácsony napján a katolikusok istentiszteleten voltak s e napon a diplomáciai tárgyalások szüneteltek. De már másnap ismét értekezlet volt. 28-án Ruzinihoz kormányától futár érkezett újabb utasításokkal, melyek elé az összes követek nagy érdeklődéssel néztek, mert mielőbb szabadulni szerettek volna a kietlen tábori élettől. Ruzini csakugyan még az nap fölkereste a császári meghatalmazottakat, hogy tudokra adja, hogy immár összefoglalhatja végkivánságait. Noha az előzetes tárgyalásokban török részről is tettek nem egy engedményt, a török ajánlatok s Ruzini kívánságai közt még mindig roppant ellentét nyilvánult s jogos volt az aggodalom, hogy az új utasítások sem hozták meg a kívánt kibontakozást.

Csakugyan így állt a dolog s a decz. 31-ki értekezlet nem csak hogy meg nem engesztelte, hanem még inkább elkeserítette a kedélyeket. Különösen Morea félsziget határügye keltett erős zivatart. Ruzini kormánya nevében azt kívánta, hogy a korinthusi hegyszoroson túli hegyek is Velenczének engedessenek át. Rámi efendit ez a kívánság szörnyen felháborította. Maurocordato utján egyenesen tiltakozott ellene s kijelentette, hogy inkább folytassák a háborút, semhogy a török a természetes határon túl akár egy talpalattnyi földet is elveszítsen. Erre Ruzini mint meghatalmazott miniszter és mint gavallér szavát adá, hogy a jelzett hegység nélkül békét kötni nincs joga. Egyszersmind felkérte a császáriakat, tegyék meg a török előtt azt a hivatalos nyilatkozatot, hogy ők sem köthetnek békét, ha Velence kívánsága nem teljesül. Oettingen és Schlick grófok véleményével és hajlamaival homlokegyenest ellenkezett e kívánság s utasításuk különben sem kötelezte őket arra, hogy egyes részletkérdésekhez kössék magukat. Azt felelték tehát, hogy ilyesmire nincs utasításuk s hogy a kérdéses hegyek különben sincsenek Velence birtokában, miért is kívánsága igazolatlan s az uti possidetis elvébe ütközik. Nem tehetnek tehát a császár nevében oly nyilatkozatot, mely egyenesen a béketárgyalások megszakítására vezethet, a mivel a török az ülés folyamán ismételve fenyegetőzött. Mindazáltal komolyan figyelmeztették Rámi efendit, egyezzek meg Velenczével, mert a császár sem köthet békét mindaddig, míg összes szövetségesei s így Velence is meg nem kapják azt, a mi megilleti őket.

A decz. 31-ki értekezlet azonban befejeztetett a nélkül, hogy megegyezés létesült volna, mert a mit Velence kivánt, az a császári követek meggyőződése szerint sem illette meg.

Igy ért véget az 1698-ki esztendő. A két állam követei a téli hidegben, rögtönzött fasátrak alatt már tíz hétnél tovább fáradoztak a béke munkáján s a császári, lengyel és orosz szerződést körülbelől aláírásra készszé dolgozták ki. ellenben a velencei-török alku még a kezdet első stádiumán sem vergődött át, hanem már a határszabályozáson megfeneklett. Oettingen és Schlick grófok tisztában voltak azzal, hogy a moreai hegyesség miatt, melyre Velence igényt tartott, nem vehetik magokra a tárgyalások megszakításával járó súlyos felelősséget. Ezt ismételve megírták Bécsbe s határozott választ kértek az iránt, a békétárgyalások megszakítását s a háború folytatását akarják-e ott vagy nem? Elhiszszük, — írják 1699. január 2-án, hogy azokra a hegyekre Morca védelme szempontjából szüksége van a köztársaságnak. Be is valljuk, hogy megkaphatná azokat, ha a mi fáradozásaink a végletekig mennének. Csakhogy — okoskodnak tovább, — ez esetben a háború folytatásától sem kellene visszariadni, mert a török másképen engedni nem fog. A végletekig menni pedig egyáltalán nem akartak. Ők szerencsésen befejezték munkájokat s mielőbb távozni óhajtottak. Egyenesen nevetségesnek találták, hogy a háború, a véres, tizenhat éves küzdelem tovább folytatásék azért, mert nem tudtak megegyezni azon, kié legyen a Parnassus hegye és a Helikon forrása?¹⁾ Növelte helyzetök kellemetlenségét az, hogy a török előtt őszintén nem nyilatkozhattak, hanem ellenkezőleg Velence javára kellett dolgozniok. De Ruzininak megmondták véleményöket s Bécsbe is leplezetlenül megírták. Az udvarnál a miniszterek végre is ellensúlyozni tudták Menegatti, a császári gyóntató üzelmeit s minthogy Lipót maga szintén a békét óhajtotta, a császári

¹⁾ Jan. 2-án Schlick írja bizalmasan Kinszkynek: «Le monde auroit bien été étonné, s'il avoit vu rallumer une si sanglante guerre pour le mont Parnasse et la fontaine de Helicon au prie de la lettre, lesquels nommement l'ambassadeur vouloit comprendre dans la chaîne des montagnes, qu'il pretend hors l'isthme. En un mot, nous sommes dans la plus méchante crise du monde.

követek immár olyan utasítást kaptak, mely szabad kezet engedett nekik. Különbö komolyan a császár sem gondolt reá soha, hogy ha már a maga érdekében nem tette, ha a Temesköz megszerzéséért még nyomósabb erőfeszítéstől is visszariadt, azért folytassa a háborút, hogy Velence itt vagy amott egy pár hegycsúcsot vagy néhány mértföldnyi földet megkapjon. Mihelyt tehát odáig érlelődött a kérdés, béke legyen-e vagy háború, a császári udvar és Velence utai teljesen elváltak egymástól. A velencei diplomatia azonban félreismerte a helyzetet s folyton azt hitte, hogy az 1684-ki szövetségsszerződéshez képest a császár nem köthet s nem is fog békét kötni Velence nélkül. E téves felfogása okozta, hogy a karloviczi congressus még csaknem január végéig együtt maradt s akkor is Velence nélkül, vagyis Velence diplomatiái vereségével oldotta meg feladatát.

Pedig a congressus nem vesztegette az időt hiába s szorgalmas munkával lépett az új, az 1699-ki esztendőbe. Még január első napján is ülést tartott, mely azonban inkább fokozta a zavart, mert Ruzini nem akart engedni. Végre a január 4-ki értekezleten az ellentétek oly ridegen ütköztek egymásba, hogy a tárgyalások megszakításának veszélye egész komolyságában fölmerült. Ruzini tett ugyan némi engedményt; beleegyezett, hogy Moreában a Hexamilion-hegység legyen a két állam határa s a török visszakapja Lepantot, ha a szultán megígéri, hogy erődítményeit lebontatja. Csakhogy maradt még igen sok vitás pont s Rámi efendi végül fölvetette az anti-aut kérdését. Határozottan kijelentette, hogy már három hónapja teljes odaadással fáradozik a béke művén sikertelenül. Most a szultántól, Drinápolyból azt a szoros utasítást vette, vessen véget a dolognak s a porta valahára megtudja, háború lesz-e, vagy béke. Minthogy immár — folytatta — a lengyel és az orosz követtel (az utóbbi épen az nap nyujtotta át a végleges szerződést) teljes megegyezés létesült, mely a mediatorok kezében van, tudni óhajtja, mit akar a császár és Velence? A császáriak helyzetöknek megfelelően válaszoltak. Nem akarták a háborút, de Velenczét még sem ejthették el s így szívélyes szavakban kérték az efendit, legyen még egy ideig türelemmel s ha mindnyájan annyi hónapot töltöttünk itt, — mondot-

ták, — várjunk még néhány hétig, míg Velence is megkapja a magáét s a nagy munkát közmegelegedésre befejezhetjük. Erre hosszú és élénk vita támadt. Az efendi nagyon elkeseredetten és szenvedélyesen felszólt több ízben. Hasztalan csitította Maurocordato, a ki felét sem közölte a meghatalmazottakkal annak, a mit Rámi törökül mondott. Végre a leghatározotabban azt kérdezte: mondjátok meg, mit akartok, békét-e avagy háborút? A császáriak meghökkentek. Látták, hogy törésre kerül a dolog, a mit pedig nem akartak. Hevenyében úgy tértek ki a válasz elől, hogy azt indítványozták, függeszszék fel az ülést s mindogyik fél a maga szobájába vonuljon vissza, hol bizalmasan még egyszer meghányja-vetheti a kérdést. Így akartak időt nyerni, míg a kedélyek némileg lecsillapodnak. Az ülést csakugyan félbeszakították s a mediatorok, a császáriak és Ruzini bizalmasan értekeztek egymással. Ruzini azt ajánlotta, hogy a mediatorok menjenek át a törökhöz s magánúton bírják őket engedményekre. De Paget és Colyer, kik nem helyeselték Velence álláspontját, kijelentették, hogy ily irányban semmit sem tehetnek, mert előre tudják, hogy beavatkozásuk meddő marad. Ellenben a császáriak Ruzini kérésére csakugyan átmentek a törökhöz, hogy megtegyék »a legutolsó és legerősebb kísérletet« Rámi efendi megpuhítására. De ők sem boldogultak. Az efendi nekik is csak azt felelte, hogy egy hajszálynit sem engedhet. Erre a császáriak azt ajánlották, hogy a szerződésnek a terra ferma-ra vonatkozó pontját fogalmazzák akként, hogy a határügy homályban maradjon. De az efendi ezt a furfangos kibuvót sem fogadta el s így a magántárgyalás ép oly kevéssé vezetett eredményre, mint a hivatalos. Mikor az ülés újra megnyitott, az efendi azt mondta a törökül tudó Colyernak: Nincs több vesztegetni való idő. Azután a császáriakhoz fordult s felkérte őket, intézzék el a békeszerződést, hisz a szöveg már úgy is kész s már csak végérvényesen collaudálni kellene a török példánnyal. Ruzinival a további alkudozásokat az efendi reményteleneknek tartotta ugyan, de vele sem akart még szakítani. Azt az ajánlatot tette neki, adjon két nap alatt végérvényes választ az iránt, hogy vagy megkötí a békét, vagy legalább fegyverszünetet köt, mely alatt a további tárgyalások Konstantinápoly-

ban folytattassanak, vagy pedig folytatja a háborút. Negyven-nyolcz óra alatt azonban adjon tiszta és világos választ. Mikor ezt Colyer elmondta Pagetnek, ez nyomban a többi meghatalmazottakkal közölte a török kivánságát s behatóan tanácskozott velük, mi történjék e veszélyes helyzetben. Oettingen és Schlick időt igyekeztek nyerni s azt ajánlották, hogy ne két, hanem öt nap mulva, a jövő szombaton kelljen a végleges nyilatkozatot megtenni. Ebbe a török beleegyezett, de csak mint »végső« határidőbe.

Ekképen a dolog élére volt állítva s választani kellett a béke vagy háború közt. Oettingen és Schlick sürgős jelentést tettek Bécsbe s további utasítást kértek. Időközben Ruzinival s a mediatorokkal is minduntalan tanácskoztak, s noha a velencei folyton hirdette, hogy békét akar, engedményt még sem tett s így az öt napi határidő eltelt a nélkül, hogy eredmény létesült, a két állam között közeledés történt volna. Ily körülmények közt a mediatorok, hogy megmentsék a nagy munkát, mely első sorban az ő buzgalmuknak, az ő tapintatuknak és mérséklő befolyásuknak gyümölcse volt, kijelentették, hogy még egy utolsó kísérletet tesznek abstrahendo Velenczétől a többi hatalmak és a török közti béke megkötésére. Ruzini azt ajánlotta, hogy a döntést lehetőleg a hónap végére halaszszák, mert 12-én futárt akart Velenczébe küldeni s onnan új utasítást kérni, melyről azt hitte, hogy e hónap végeig kezében lesz.

A végső határnapul kitüzött január 10-ki értekezletre a keresztény követek oly elhatározással mentek, hogy teljes erővel azon lesznek, hogy a török további halasztást engedjen (mit gesamnten Kräften um den weiteren Aufschub und Verlängerung der Tractaten zu kämpfen). A nagy tárgyalások elé lázas érdeklődéssel nézett mindenki s noha a császáriak a rendes időnél korábban jelentek meg a tanácsteremben, már ott találták a törököt és a mediatorokat. Az ülést nagyon tapintatos beszéddel Paget nyitotta meg, mire Rámi efendi emelt szót s panaszt tett Ruzini huzása-halasztása miatt. Elmondotta, hogy a velencei követ nem kellő őszinteséggel jár el s kérte a többieket, hogy legalább ők intézzék el dolgukat. Paget hosszú beszédben kérte a törököt, engedjen újabb halasztást,

míg Ruzini megkapja újabb utasításait, mi január végére várható. Rámi efendi, ki az előző napokban kétségkívül szintén értekezett a mediatorokkal, s így ez óhajról eleve tájékozva lehetett, beleegyezett ez újabb halasztásba, de csak két feltétel alatt. Az egyik az volt, hogy határozottan megállapíttassék a végleges eldöntés napja, a másik meg az, hogy a két mediator személyes felelősséget vállaljon azért, hogy a megállapítandó napon a már kész békeszerződések esetleg Velence nélkül is aláírtnak. A császári követek utasításaikhoz képest mindenképen meg akarták hiúsítani, hogy a török terminum peremptorium-ot erőszakoljon a congressusra. Mivel azonban a szakításra épen ők gondoltak legkevésbé, kérésük és rábeszélésük meg meddő maradt, végre bele kellett nyugodniok, hogy a török indítvány egészében elfogadtassék. Az ülés azzal végződött, hogy január 26-ik napján, a végső határnapon, melyet a török engedett, a császári, a lengyel és az orosz szerződések mindenestre alá fognak íratni. Erre nézve mindhárom követség kötelezettséget vállalt s kijelentette, hogy még a határnap előtt átadja a békeszerződésnek aláírásra készült példányát a mediatoroknak.

VII.

Ezzel a koczka eldőlt, a congressus sikere biztosított s elvben legalább ki volt mondva, hogy a négy szövetséges közül hárman mindesetre megkötik a békét. A fordulat abban is kifejezést nyert, hogy január 11-én ebédeltek először a mediatorok a magok telepén kívül, még pedig Oettingennél, mert a békeügy el lévén döntve a congressus tagjai immár szabaddan érintkezhetek egymással.

A congressus működése azonban még mindig nem volt befejezve, sőt a velencei dolgon kívül is akadt munkája elég. A császáriak heteken át nem tárgyaltak a saját ügyökben a törökkel, pedig egyes pontok szövegezésére nézve még forogtak fen véleményeltérések. Január 12—15-ke közt minden nap tartattak ülések s négy napi munka után, jan. 15-én a békeszerződés végleges szövegezése is megtörtént, vagyis a con-

gressus elkészült legfőbb feladatával (und also die fürnehmste von allen Abhandlungen demableins auch in salvo gesetzet worden). Jan. 19-én elintéztetett az utolsó formaság is. A császári követség titkára és Maurocordato összeegyeztették és egyformává concertálták a békeszerződés latin és török szövegét, mi több órai munkát okozott.

E közben Ruzinival szakadatlanul folytak a tárgyalások. A futár 12-én csakugyan elment Velenczébe, mire a congressus 16., 17. és 18-ki ülésében a velencei békeszerződés megállapításával foglalkozott s Ruzini beleegyezése nélkül fokozatosan előre haladt vele. A török oly súlyt fektetett a munka siettetésére, hogy 17-én, mikor a császáriak pihenni óhajtottak, az efendi sürgetésére Paget legalább délutánra hívta össze a gyűlést. Végre január 23-án a congressus Ruzini nélkül a velencei-török békeszerződést is megállapította, noha Ruzini kijelentette, hogy nem lévén reá meghatalmazva, ily feltételek melletti békeszerződéshez nem járulhat. A török-velencei szerződés 16 pontból áll s magyar szempontból csak a 9-ik érdemel említést, mely ismét török főhatóság alá helyezte Ragusa köztársaságot.

A congressus zárulása mindinkább közeledett. Lipót császár január 19-ki leiratában adta meg követeinek a felhatalmazást a bemutatott szerződés hivatalos aláírására. Nagy előkészületek történtek tehát az ünnepélyes zárulásra, melyen a követek teljes pompában akartak megjelenni, hogy a szerződést együttesen írják alá. Január 24-én azonban egy kis meglepetés történt. Az orosz és a lengyel követek közt a személyes viszony a congressus utolsó heteiben sem javult. Wosnyezin folyton czivakodott Malachovszkival s ez utóbbi nem maradt adósa. Minthogy a lengyel a tatár betöréstől való féltében egyre sürgette a békeszerződés aláírását, a muszka elhatározta, hogy letromfolja. Január 24-én a megállapodások ellenére s minden többi követ meglepetésére csak azért. — ezt a hivatalos jelentések mondják, — hogy a lengyelt bosszantsa, nagy fényvel felvonult a tanácsházba s nemcsak aláírta, hanem mindjárt ki is cserélte a saját szerződését. De nemcsak ezzel keltett meglepetést, hanem azzal is, hogy az ünnepélyes cselekménynél elég tisztességesen viselte magát

(und was am Meisten zu verwundern ist, ohne Anstoss be-
werkstelliget worden). Ezzel az ő hivatalos szerepe a congres-
suson véget ért. Másnap, január 25-én búcsulátogatást tett
a császári követeknél s ismét tisztességesen viselkedett (er
war diemal ganz galant), a mi nála mindig ritka kivétel
számba ment. De még nem utazott haza, mert mint mondta,
előbb néhány közeli templomot és zárdát akart búcsura
bejárni.

A lengyel követ nyomban utánozni óhajtotta Wosnyczin
példáját s még 24-én ő is alá akarta írni és kicserélni a szer-
ződést. Csak hosszas rábeszélés után engedett a császáriak
sürgetésének s halasztotta el az aláírást a programmszerű napra,
január 26-ára.

Végre ez a nevezetes nap is felvirradt. Előzőleg a leg-
buzgóbb erőlködések folytak, hogy Ruzinét a szerződés aláírá-
sára bírják. A velencei követ a legnagyobb súlyt fektette
ugyan rá, hogy magaviselete ne oly színezetet nyerjen, mintha
elválnék a szövetségesektől s Velence folytatni akarná a
háborút. A szerződést mindazonáltal nem írta alá, mert, mint
mondotta, a benne foglalt pontozatok ellenkeznek utasításaival.
Úgy látszik, az előző ülések egyikén kissé elhamarkodottan
adott szava, hogy bizonyos területek átengedése nélkül soha
sem írja alá a szerződést, genírozta. A január 26-ki zárulésen
nem vett tehát részt. Minthogy pedig a muszka a maga szer-
ződését, már nemcsak aláírta, hanem ki is cserélte, a négy
szövetséges hatalom meghatalmazottai közül csak a császáriak
és a lengyel jelentek meg a berekesztő ülésen.

Az ülés nagy külső pompa kifejtésével folyt le. A csá-
zári követség a maga telepéről tekintélyes kísérettel, sok szol-
gával és kocsival, számos idegen tiszttel és 200 vértés fedezete
alatt ment át a mediatorok telepére s vonult a nagy tanács-
ház elé. Ott két zászló alatt 300 katona várta s ünnepélyesen
fogadta. Ugyanily szertartások mellett érkeztek meg a magok
telepéről a török követek. Elhelyezkedvén a két kíséret, az
előzetes megállapodásokhoz képest a követek, kik valamint
a mediatorok, fényes díszruhát öltöttek, egyenlő tempóban
vonultak be a tanácsterembe. Paget nyitotta meg az ülést, mire
a kezében levő császári-török szerződés két példányát össze-

olvastatta, miközben a lengyel követ is megérkezett. Az
ő szerződése szintén confrontáltatván, következett volna a vég-
leges aláírás. Rámi efendi kérésére azonban vártak egy pár
perczig, addig míg elérkezik a pillanat, melyet a török a csil-
lagok constellatioja szerint a legalkalmasabbnak tartott az
aláírásra, hogy az új szerződés mindenkinek áldást és békes-
séget hozzon. Órával kezökben ültek a követek az asztalnál
s lesték az időt, mely 11 óra 45 perczkor érkezett. E pil-
lanatban mindenki aláírta a maga példányát, mire a tanácsház
négy világtájékra néző négy ajtaját és ablakait kinyitották, hogy
az örvendetes esemény híre szerteszét menjen. Szabad lévén
a bemenetel, a kint álló közönség és katonaság a tanácsterembe
tódult, még pedig oly tömegesen, hogy a meghatalmazottak
is kiszorítottak ülőhelyökről, noha még mindig nem fejezték
be munkájokat, mert az aláírt szerződések átvétele még hátra
volt. A terem a hullámozó tömeggel, a sokféle viselettel színes,
tarka-barka képet nyújtott (das aber bei so unterschiedlichen
Trachten als ein prächtiger Tumult anzusehen war).

Az aláírás után az összes meghatalmazottak a terem
közepére igyekeztek jutni, hogy egymásnak a sikeres munká-
hoz szerencsét kívánjanak (jeder mit so guter Herzlichkeit, als
er konnte, zu wünschen und zu complimentiren bemüht war).
A mint ez megtörtént, végbement, még pedig sokféle cere-
moniával az aláírt szerződések átadása. Előbb a császári, azután
a lengyel szerződés két példányát cserélték ki, illetve adták
át az illető meghatalmazottaknak. Erre kicserélték a török
résről aláírt velencei szerződést is; ezt azonban nem Ruzini,
ki a zárulésre meg sem jelent, hanem a lengyel követ vette
át. Az emlékezetes ülést a meghatalmazottak békecsókja (der
Beschluss war das osculum pacis mit vielen Umarmungen),
ölelkezése és szívélyes búcsuja zárta be, míg a közönség öröm-
kiáltásokban tört ki, a katonaság pedig hármassortűzet adott,
az előzetes megállapodáshoz képest meg Belgrád és Pétervárad
várfaláról ágyudörgés hirdette a béke megkötését.

Künn a tanácsház előtt már rég indulásra készen áll-
tak a futárok, hogy az aláírt szerződéseket uralkodóiknak
megvigyék. Bécsbe gróf Strattmann indult el a főfontosságú

okirattal, mely húsz pontból áll,¹⁾ melyek rövid tartalma a következő:

I. Erdély határa a Temesköz felé a hegység s az egész tartomány a császáré.

II. Az a tartomány, mely Temesvár várához tartozik, összes kerületeivel s a benne levő folyókkal a szultáné. Határai Erdély felé a hegység, azután a Maros, a Tisza és a Duna. Karánsebest, Lugost, Lippát, Becsét, Becskereket, Zsablyát a császár lebontatja, de a töröknek sem szabad fölépítenie.

III. A Duna-Tisza közt az akkor is Bácskának nevezett föld a császáré, de Titelt jobban, mint most van, megerősítenie nem szabad.

IV. A Duna-Száva közti határt.

V. A Száva melléki határt szabályozza.

VI. A határok megjelöléséről intézkedik.

VII. Azokat a határterületeket, melyekről a szerződés másképp nem intézkedik, mindenik fél megerősítheti.

VIII. Az egyik császár területéről a másikéra betöréseket tenni nem szabad.

IX. Átmenekülő gonosztevők kölcsönösen kiadandók egymásnak.

X. A magyar-erdélyi menekültek szabadon megtelepedhetnek Törökországban. De a határtól távol telepíttessenek meg, hogy a békét meg ne bonthassák. Nejük kimehet hozzájok. Jövőre mindnyájan a szultán alattvalóinak tekintetnek s hazájokba nem térhetnek vissza. Ha mégis megtennék, a császári hatóságok elfogják s a töröknek szolgáltatják ki őket.

XI. A hol szükséges, határrendező bizottságok állapítják meg a helyszínén az új határokat s egyenlítik ki a fölmerülő nézeteltéréseket.

XII. Az összes hadifoglyok kölcsönösen szabadon bocsátatnak.

XIII. A hol a katolikusok a szultán országaiban a szabad vallásgyakorlat jogát élvezik, azt ezentúl is megtartják.

¹⁾ A karloviczi békeszerződés latin szövege már 1702-ben kiadatott, legújabbán a már idézett hollandi munkában. Német fordítását közli a Feldzüge II. kötete.

XIV. A két állam alattvalói szabadon kereskedhetnek a két állam területén.

XV. A két uralkodó közötti régi szerződések azon pontjai, melyek a mostani szerződéssel nem ellenkeznek, tovább is érvényben maradnak.

XVI. A két uralkodó június havában ünnepélyes követiséget küld egymáshoz.

XVII. E követiségek ügyét szabályozza.

XVIII. A határrendező biztosok 1699. márczius 22-ig kiküldendők.

XIX. A jelen szerződés 30 nappal az aláírás után a két uralkodó által ratifikálandó.

XX. A béke 25 évre köttetik s nemesak a két uralkodó, hanem a tatár khán is köteles megtartani. A békeszerződést mindegyik fél a maga határai mentén ki fogja hirdetni.

Titkos megállapodások vagy cikkelyek, mint már fent kifejtettem, a karloviczi congressuson a császár és a szultán közt nem létesültek.

A szerződések aláírásával a congressus befejezte működését. Összesen 36 ülést tartott s megnyitása napjától, nov. 13-ától számítva (novemberben 18, decemberben 31, januárban 26 napot) 75 napon át működött. Sir Paget Vilmos az angol meghatalmazott, kit a siker oroszlánrésze illetett meg, még az nap meleg hangú levélben fejezte ki szerencsekívánatait Lipót császárnak, ülés után pedig nagy ebédet adott a szövetséges hatalmak követeinek tiszteletére. Megjelentek a császáriak, a lengyel és a velencei, a ki ezzel is be akarta bizonyítani, hogy habár nem írta alá a szerződést, nem választja el a maga ügyét a szövetségesekétől. Csak a muszka nem fogadta el a meghívást, mert a fehér asztalnál sem akart lengyel társával érintkezni (wegen der Polnischen antipathie, — mondja róla a jelentés).

A diszebéd idején oda künn népünnepély folyt ökörsütéssel s sok hordó bor csapraverésével. Még a congressus zárulása után is megújultak az erőlködések, hogy Ruzinit rá bírják, írja alá a szerződést. Rámi efendi hajlandó volt, e célra Ruzininak további három napot engedni. Minthogy azt mondotta, hogy meghatalmazása szerint nem teheti, a csá-

szári és a török követek közt az a szóbeli megállapodás létesült, hogy bizonyos ideig a porta és Velence közt a status quo fentartassék s a háború egyelőre meg ne újittassék. Nem is újult meg az később sem s Velence már február 17-én végképen elfogadta a karloviczi békeszerződést. Lipót császár a maga szerződését február 26-án a saját részéről is szentesítette.

Január 27-én Oettingennél volt egy kis értekezlet, de a lengyel követ még az nap reggel, a muszka és a velencei az nap délután elutaztak, a török követtség pedig január 30. és 31-én látogatást tett a császáriaknál s megnézte Péterváradot. Február 3-án a császáriak viszonzták a látogatást s a mediatoroknál is tisztelegtek, mire 4-én és 5-én az összes követek elutaztak. Csakhamar szétszedték a három telepet, a barakkokat és faházakat, a katonaság eltávozott s ismét csönd lett a pusztai vidéken. De a congressus tevékenysége mély nyomokat hagyott Európa politikai és közművelődési életében. Az iszlám tulsúlya, Törökország hatalmának félelmetessége Európában örökre eltűnt. Roppant területet veszített mindenfelé, a lengyel, az orosz és a velencei határok mentén. De sehol sem annyit, mint Magyarországon. Mennyit veszített itt, ezt csak hozzávetőleg lehet megállapítani, mert nem tudjuk egész pontosan, milyen terület ura volt 1683-ban, a hosszú háború kezdetén? Annyi azonban bizonyos, hogy a mai magyar államból, melynek kiterjedése 322,302 négyszög kilométer, csak a Temesközt s a Boszút és Száva közötti csekély földet tartotta meg. Ma a Temesköz három vármegyére oszlik, melyek kiterjedése:

Krassó	7,111	négyszög	kilométer
Torontál . . .	9,522	»	»
Temes	9,730	»	»

Összesen 26,383 négyszög kilométer.

Ezekhez járul a Szerémség nagyobb része, körülbelül 4000 kilométer s így az a föld, mely hazánkból a karloviczi béke után is a szultáné maradt, valami 30,000 kilométer lehetett, vagyis mintegy tizenegyedrésze az egész államterületnek. Csakhogy a magyar állam egy része 1683-ban sem állt akár

közvetve, akár közvetlenül török uralom alatt. Az anyaországban 12 vármegye volt teljesen a királyé (1683-ban e terület nagy részét Thököly Imre bírta ugyan, de csak tényleg, mert jogilag a király nem mondott le róla). E 12 vármegye mai kiterjedése:

Pozsony	4,216	négyszög	kilométer,
Sopron	3,307	»	»
Moson	2,041	»	»
Trencsén . . .	4,620	»	»
Árva	2,077	»	»
Liptó	2,258	»	»
Turóc	1,150	»	»
Szepes	3,605	»	»
Sáros	3,822	»	»
Ung	3,053	»	»
Bereg	3,724	»	»
Ugocsa	1,191	»	»

Összesen 35,044 négyszög kilométer.

Az anyaország többi összes vármegyéi vegyes uralom alatt álltak azaz behódoltak, adóztak a töröknek, habár nem is összes községeikkel. A hódolt vármegyék területén is voltak szabad vagy hódolatlan vidékek s így az anyaországban a tisztán királyi birtok jóval több volt 35,000 kilométernél. A mai Horvát-Szlavonország területén vagy 10,000 kilométernyi föld szintén hódolatlan lehetett. De bármilyen nagyra tesszük is azt a területet, mely Szent-István koronája birtokaiból a magyar király egyeduralma alatt megmaradt, 1683-ban 60—70,000 kilométernél több alig lehetett, vagyis a mai államterületnek valami ötödrészét tette. Összegezve az eredményt, az a terület, mely 1683-ban közvetve, vagy közvetlenül nem hódolt a töröknek (60—70,000 kil.), vagy pedig 1699-ben vissza nem szerezett (30,000 kil.) mintegy 100,000 kilométer lehetett. Így a szultán legalább 220,000 □ kilométernyi földet veszített a magyar állam területén a karloviczi békeszerződésben. Legfőképpen 30,000 kilométer maradt még török kézben s ez a kéz a hosszú háborúban annyira elgyöngült, hogy nem veszélyeztette többé a királyra szálló részek biztonságát és jólétét.

A török korszak, zivataros multunk legrombolóbb ideje

mely lehetlenné tette nemzeti és politikai eszményeink való-
sítását, történelmi hivatásunk teljesítését, 1699. január 26-án
örökre véget ért. Megszűnt a török uralom s ezzel nyomban
új élet, új fejlődés támadt mindenütt s két századdal a kar-
loviczi békekötés után a magyarság önérzettel tekinthet vissza
a munkára, melyet ez idő folyamán végezett, mert ősi hazája
elidegenített részeit ismét összeforrasztotta s az akkor nagyob-
bára pusztá földön virágzó polgárosodást teremtett.

Wenzel Gusztávtól. 40 kr. — VI. Bethlen Gábor fehérvári siremléke és ala-
pítványai. *Szilágyi Sándortól.* Ára 10 kr. — VII. Egy állítólagos római
mediterrán-út Pannoniában. *Dr. Ortvay Tivadartól.* 50 kr. — VIII. A keszthely-
dobogói sírmező. *Lipp Vilmostól.* 10 kr. — IX. Gróf Pálffy Miklós főkanzellár
iratai Magyarország kormányzásáról. *Marcellai Henrikől.* 40 kr. — X. Erdély
katonai védereje átalakulása a XVIII. században. *Jakab Elektől.* 60 kr.

Tizenkettedik kötet. I. Adalék Pannonia történetéhez Antoninus Pius
korában. *Hampel Józseftől.* 20 kr. — II. Szaboles vármegye alakulása. *Kandra
Kabostól.* 30 kr. — III. Az 1837/38-iki pozsonyi országgyűlés történetéhez.
Zsilinszky Mihálytól. 30 kr. — IV. Mabillon János a diplomatika megállá-
pítója. *Horvát Árpádtól.* 30 kr. — V. Az 1642-ik évi szőnyi békekötés tör-
ténete. *Majláth Bétától.* 7 kr. — VI. A mai Nagyvárad megalapítása.
Bunyitay Vinczétől. 20 kr. — VII. Összehasonlító vizsgálatok a hazai és
észak-európai praehistorikus kőeszközök eredete és régisége körül. Első fele.
Ortvay Tivadartól. 40 kr. — VIII. Ugyanaz. Második fele. 60 kr. — IX.
Az 1646-ki tokaaji tanácskozmány. *Zsilinszky Mihálytól.* 40 kr. — X. A becs-
kerékl vár. *Szentláray Jenőtől.* 30 kr.

Tizenharmadik kötet. I. Lónyay Zsigmond és a nagyszombati béke-
tanácskozmány. 1644—45-ben. *Zsilinszky Mihálytól.* 40 kr. — II. A Praehistorikus
kőeszközök régiségi jellegéről. *Ortvay Tivadartól.* 30 kr. — III. A kolozsvári ötvös-
legények strikeja 1575-ban és 1676-ban. *Deák Farkastól.* 40 kr. — IV. Törös
János szerepe a lincai békekötésben. 1645. *Zsilinszky Mihálytól.* — V. Rövid
észrevételek Kemény János önéletírásáról. *Deák Farkastól.* — VI. Szilágy megye
középkori műemlékei. *Bunyitay Vinczétől.* 30 kr. — VII. Az eperjesi tanácsko-
zmány 1647/48-ban. *Zsilinszky Mihálytól.* 40 kr. — VIII. Rosztizlaw galicziai
herceg IV. Béla magyar királynak veje. *Wenzel Gusztávtól.* 10 kr. — IX. A Széke-
lyek származásáról és intézményeiről. *Orbán Balázstól.* 20 kr. — X. Az örökös
főispánság a magyar alkotmánytörténetben. *Hajnik Imrétől.* 60 kr. — XI. 1708-ki
pozsonyi országgyűlés történetéhez. *Zsilinszky Mihálytól.* 60 kr. — XII. Bethlen
Gábor diplomáciai összeköttetéseiből. *Óváry Lipóttól.* 50 kr.

Tizennegyedik kötet. I. Tanulmányok a népvándorlás korának
emlékeiről. *Pulszky Ferencztől.* 20 kr. — II. *Duka Tivadar* Körösi Csoma
Sándorról. *Jakab Elektől.* 40 kr. — III. A magyar jobbágynépesség száma
a mohácsi vész után. *Acsády Ignácztól.* 30 kr. — IV. Garvajal János bibornok
magyarországi követségei 1448—1461-ben. *Fraknói Vilmostól.* 50 kr. — V.
Tanulmányok a népvándorlás korának emlékeiről. *Pulszky Ferencztől.* 40 kr.
— VI. Tanulmányok a rómaiak dáciai aranybányászatáról. *Téglás Gábortól.*
40 kr. — VII. A ezéhek történetéről Magyarországon. *Szűcs Lajostól.*
1 frt 40 kr. — VIII. A pécsi egyházmegye alapítása és első határai. *Ortvay
Tivadartól.* 80 kr. — IX. A magyar nemesség és birtokviszonyai a mohácsi
vész után. *Acsády Ignácztól.* 80 kr. — X. A magyar pogány sírleletek. *Pulszky
Ferencztől.* 20 kr.